

educArt dossiers

Art i compromís

Educació artística
i cultura de pau

MUSEU
NACIONAL
D'ART DE
CATALUNYA

Volem agrair a totes aquelles persones que des de les diverses expressions, aposten en la seva quotidianetat per a la deconstrucció de la violència. I per les que eduquen des de la convicció que el món pot - *ha de*- ser un lloc millor. Gràcies.

Imatge de portada:

Defensa de Madrid, José García Narezo, cap a 1937

TAULA DE CONTINGUTS

Presentació.....	4
Sobre aquesta guia	5
Finalitats educatives.....	6
Taula de competències i vinculació curricular	7
Proposta d'activitat 1	
Què faig amb aquest nus a l'estómac? Actituds i eines per al conflicte	11
Elements per a la reflexió.....	12
Acció a l'aula.....	16
Per saber-ne més	18
Proposta d'activitat 2	
Crits a les parets. El cartellisme	19
Elements per a la reflexió.....	21
Acció a l'aula.....	28
Per saber-ne més	30
Proposta d'activitat 3	
Dones i conflicte. "Ni víctimes ni submises"	31
Elements per a la reflexió.....	34
Acció a l'aula.....	42
Per saber-ne més	46
Proposta d'activitat 4	
Justícia, transició i restauració	47
Elements per a la reflexió.....	50
Acció a l'aula.....	57
Per saber-ne més	60
Proposta d'activitat 5	
La construcció de la imatge de l'enemic i l'humor gràfic	61
Elements per a la reflexió.....	64
Acció a l'aula.....	68
Per saber-ne més	74
Altres propostes	
Repositori de recursos entorn del tema de la guerra civil	77

Presentació

Art i compromís durant la Guerra Civil, una perspectiva des de la cultura de pau és un projecte educatiu nascut l'any 2015 i estretament vinculat als àmbits dedicats a la Guerra Civil espanyola en la col·lecció d'art modern del Museu Nacional d'Art de Catalunya.

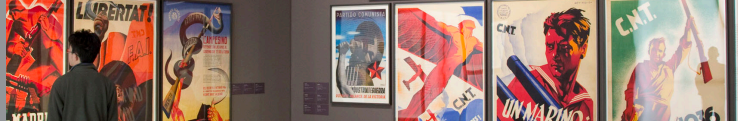
El seu objectiu fonamental és oferir als estudiants i el professorat d'educació secundària **un espai de reflexió a partir del conflicte bèl·lic espanyol defugint el punt de vista historicista i amb una metodologia que promou el diàleg amb el món contemporani i amb els valors de l'educació per la pau.** L'eix vertebrador de la proposta és el ventall de respostes que els artistes van donar al conflicte, des dels que van lluitar al front fins als que es van comprometre amb la propaganda produint cartells, o els que van optar per l'evasió.

Les obres d'aquest període de crisi serveixen també **per dialogar i reflexio-**

nar entorn de les idees de compromís, justícia i pau, parlar de conflictes que potser ens són més propers i establir un diàleg constructiu sobre la pau. Per aprofundir en aquest enfocament, el Museu va iniciar una col·laboració amb Edualter, una organització dedicada a l'educació pel desenvolupament amb una perspectiva crítica i transformadora en els àmbits formals i no formals. Aquesta col·laboració s'ha materialitzat de diverses maneres: amb formacions als equips d'educació del museu, assessorament en educació per la pau, i finalment amb l'elaboració d'aquesta guia didàctica, per a la qual cosa s'ha comptat amb la col·laboració de La Gûspira, una associació que treballa amb i per a les joves, amb la missió de teixir unes vides lliures de violències des de l'educació transformadora amb mirada comunitària.

L'herència cultural i històrica ens ajuda a entendre fenòmens actuals a escala social i personal. La manera com s'han viscut els conflictes socials i polítics del passat forma part de l'imaginari social i identitari de com entenem els conflictes i el constructe social que en tenim avui.

L'art té un gran potencial com a mecanisme de transformació dels conflictes, i pot ser més eficaç que el llenguatge verbal. És per això que trobem engrescador unir les forces de l'educació a través de l'art i l'educació per la pau, i esperem que aquesta guia sigui una eina útil per a qui vulgui explorar aquests temes o senzillament com a punt de partida per conèixer noves estratègies didàctiques.

Sobre aquesta guia

La guia consta de **diverses propostes pedagògiques, que vinculen l'art i l'educació en el conflicte sota el prisma del moment històric de la Guerra Civil.**

Totes les temàtiques seleccionades per a l'elaboració de la guia, parteixen dels temes i les obres presents a la visita dinamitzada ***Art i compromís durant la Guerra Civil, una perspectiva des de la cultura de la pau***, amb la intenció que serveixi per aprofundir alguns dels aspectes que s'hi treballen. La visita ofereix un ventall d'oportunitats d'aprenentatge que no es poden desenvolupar en l'estona que dura l'activitat al museu, i que es podran dur a terme en millors condicions a l'entorn del centre educatiu.

La guia, és també una eina útil com a recurs per **de manera autònoma aspectes de la cultura de pau**, sense que calgui haver fet la visita al museu. Pot servir per introduir certs temes i dona pistes d'algunes metodologies que poden ser útils a l'aula.

Hi trobareu cinc propostes pedagògiques, pensades per a desenvolupar preferiblement en dues sessions, dedicant entre dues i tres hores a cada proposta. El nombre d'hores dependrà de l'adaptació que faci cada professional de les activitats, així com del tipus d'avaluació que es dugui a terme. Per descomptat, l'ús de la guia queda subjecte a la flexibilitat necessària perquè cada professional l'ajusti a les característiques del grup d'alumnes i els seus interessos. **L'enfocament pedagògic de la proposta cerca un aprenentatge vivencial i reflexiu**, en el qual els alumnes hauran de generar respostes a qüestions obertes, i vincular els nous aprenentatges amb la seva experiència diària.

Totes les propostes tenen l'estructura següent:

- **Un quadre resum** dels continguts de la proposta.
- **Elements per la reflexió:** introducció i explicació de la temàtica. S'hi comparteixen referents per explorar els temes proposats.
- **Acció a l'aula!:** aquí el protagonisme recau en l'alumnat, i s'ofereixen propostes pràctiques per explorar els temes a partir de l'experimentació i de processos creatius. S'hi inclouen propostes d'avaluació de les activitats.
- **Per saber-ne més:** relació de fonts (llibres, webs, material audiovisual, entitats, etc.) que serveixin com a punt de partida per ampliar els continguts de les activitats.

Finalitats educatives

- Incorporar l'educació per la pau i en el conflicte dins del sistema educatiu formal.
- Integrar l'art i l'expressió artística com a eines vàlides i potents per interpretar el món i a la vegada expressar el món intern, principalment en relació amb la transformació de conflictes.
- Mostrar una actitud crítica i oberta davant l'entorn que ens envolta.
- Comprendre dinàmiques i posicions que es donen en el conflicte macro (social i/o històric) per afavorir l'autoconeixement en el conflicte quotidià.
- Potenciar la valoració positiva dels museus com a espais d'aprenentatge significatiu i contextualitzat.

Taula de competències i vinculació curricular

Tot seguit presentem una taula on s'especifica la vinculació de les propostes d'activitats amb el currículum oficial de secundària.

En primer lloc, presentem els **enllaços a les pàgines on es poden trobar els documents del currículum per consultar les diferents competències**, així com les recomanacions que el currículum oficial proposa per desplegar-les.

A més, aquesta taula servirà per tenir a l'abast la redacció de les competències que es pretén treballar en les propostes didàctiques. Tanmateix, aquestes indicacions són només orientatives, i queda en mans dels docents decidir com elaborar aquesta vinculació curricular i en quines assignatures reserven l'espai necessari per treballar els continguts d'aquesta guia.

Competències bàsiques per àmbits

- [Currículum de competències de l'àmbit artístic](#)
- [Currículum de competències de l'àmbit de cultura i els valors](#)
- [Competències bàsiques de l'àmbit personal i social](#)

Àmbits de competències	Dimensions didàctiques	Competències concretes
Competències bàsiques de l'àmbit artístic	Dimensió de l'expressió, la interpretació i la creació	Competència 5. Compondre amb elements dels llenguatges artístics utilitzant eines i tècniques pròpies de cada àmbit.
		Competència 6. Experimentar i/o improvisar amb instruments i tècniques dels llenguatges artístics.
		Competència 7. Desenvolupar projectes artístics disciplinaris o transdisciplinaris tant personals com col·lectius.
	Dimensió de la societat i la cultura	Competència 8. Valorar amb respecte i sentit crític les produccions artístiques en els seus contextos i funcions.
		Competència 9. Gaudir de les experiències i creacions artístiques com a font d'enriquiment personal i social.
		Competència 10. Fer ús del coneixement artístic i de les seves produccions com a mitjà de cohesió i d'acció pro social.

Àmbits de competències	Dimensions didàctiques	Competències concretes	
Competències bàsiques de l'àmbit de la cultura i els valors	Dimensió personal	Competència 3. Qüestionar-se i usar l'argumentació per superar prejudicis i per consolidar el pensament propi.	
		Competència 4. Identificar els aspectes ètics de cada situació i donar-hi respostes adients i preferentment innovadores.	
	Dimensió interpersonal	Competència 5. Mostrar actituds de respecte actiu envers les altres persones, cultures, opcions i creences.	
		Competència 6. Aplicar el diàleg i exercitar totes les habilitats que comporta, especialment per a la solució de conflictes interpersonals i per propiciar la cultura de la pau.	
	Dimensió sociocultural	Competència 7. Comprendre i valorar el nostre món a partir de les arrels culturals que l'han configurat.	
		Competència 8. Copsar les dimensions ètiques dels grans relats literaris i de les obres artístiques.	
		Competència 9. Analitzar críticament l'entorn (natural, científicotecnològic, social, polític, cultural) des de la perspectiva ètica, individualment i de manera col·lectiva.	
		Competència 10. Dur a terme activitats de participació i col·laboració que promoguin actituds de compromís i democràtiques.	
	Competències bàsiques de l'àmbit social	Dimensió històrica	Competència 1. Analitzar els canvis i les continuïtats de fets o fenòmens històrics per comprendre'n la causalitat històrica.
			Competència 2. Aplicar els procediments de la recerca històrica, a partir de la formulació de preguntes i l'anàlisi de fonts, per interpretar el passat.
			Competència 3. Interpretar que el present és producte del passat per comprendre que el futur és fruit de les decisions i accions actuals.
			Competència 4. Identificar i valorar la identitat individual i col·lectiva per comprendre la seva intervenció en la construcció de subjectes històrics.
Dimensió cultural i artística		Competència 8. Analitzar les manifestacions culturals i relacionar-les amb els seus creadors i la seva època per interpretar les diverses cosmovisions i la seva finalitat.	
		Competència 10. Valorar les expressions culturals pròpies per afavorir la construcció de la identitat personal dins d'un món global i divers.	
Dimensió ciutadana		Competència 13. Pronunciar-se i comprometre's en la defensa de la justícia, la llibertat i la igualtat entre homes i dones.	

**QUÈ FAIG
AMB AQUEST NUS A L'ESTÓMAC?**

Imatge de portada:

Autoretrat vestit de soldat de l'Exèrcit Popular, Pere Daura, 1938

Museu Nacional d'Art de Catalunya

Proposta d'activitat 1

Què faig amb aquest nus a l'estómac

Actituds i eines per al conflicte

Proposta	Què faig amb aquest nus a l'estómac?
Objectius	<ul style="list-style-type: none"> • Identificar les diverses actituds davant del conflicte i proposar una visió àmplia i complexa de les seves principals característiques. • Fer servir l'art i l'expressió creativa com a eines de transformació de conflictes. • Prendre consciència de la pròpia actitud enfront els conflictes.
Continguts	<ul style="list-style-type: none"> • Quadre d'actituds davant del conflicte. • Visió positiva de conflicte. • Expressar-se a través de l'art.
Tipus d'activitat	Creació d'una composició artística en relació amb un conflicte propi.
Material	Pintures, carbonets, ceres, tisores, cola blanca, fulls de paper DIN A3, DIN A4, revistes, diaris...
Competències a treballar	<p>Competències de l'àmbit artístic</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió expressió interpretació: competències 5 i 6. • Dimensió societat i cultura: competències 8, 9 i 10. <p>Competències bàsiques de l'àmbit de la cultura i els valors</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió personal: competències 3 i 4. • Dimensió interpersonal: competència 6. • Dimensió sociocultural: competències 7 i 8. <p>Competències bàsiques de l'àmbit social</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió històrica: competències 1, 2 i 4.
Tècniques d'avaluació suggerides	<p>Observació d'actituds (portal web del projecte "Competències i educació per al desenvolupament", on es troben indicacions sobre com emprar les tècniques proposades). Rúbrica (Competències i educació per al desenvolupament) d'autoavaluació i posada en comú de les creacions (en el cas que es generin cartells propis). La idea és que aquesta posada en comú vagi dirigida a l'autoreflexió sobre les pròpies decisions creatives i els possibles prejudicis que hi han operat.</p>
Altres suggeriments	Es pot aprofitar una situació conflictiva de l'aula per introduir la sessió, o una situació social. La idea és fomentar la "necessitat d'educar-nos en el conflicte".

Elements per a la reflexió

El conflicte

Des de la perspectiva de la cultura de pau, entenem el conflicte com **un aspecte inherent a l'ésser humà i a les relacions socials**. De vegades, els conflictes no s'expressen de manera explícita, perquè no en som conscients o perquè no en volem reconèixer l'existència. Tot i que sovint el conflicte s'equipara a violència, la violència és només una de les opcions per afrontar els conflictes i quasi mai ens portarà a una situació més justa per a les parts, ni a més benestar.

Els conflictes són situacions on dues parts o més estan en contraposició o desacord, ja que tenen necessitats o posicions diferents que semblen incompatibles o ho són. En aquestes situacions **les emocions tenen un paper clau**. Segons com es gestioni el conflicte, la relació entre les parts en sortirà enfortida o debilitada.

Visió positiva del conflicte

Considerem la diversitat, la diferència i la disputa com a elements d'enriquiment mutu.

Afrontar i entrar en els conflictes és l'única manera de generar canvis en les estructures injustes o en les dinàmiques relacionals (entre persones). El conflicte s'ha de percebre com a motor de canvi i transformació social.

Un conflicte brinda una oportunitat d'aprenentatge. Si, com dèiem, el conflicte és inherent a les persones, aprendre a gestionar-lo és imprescindible.

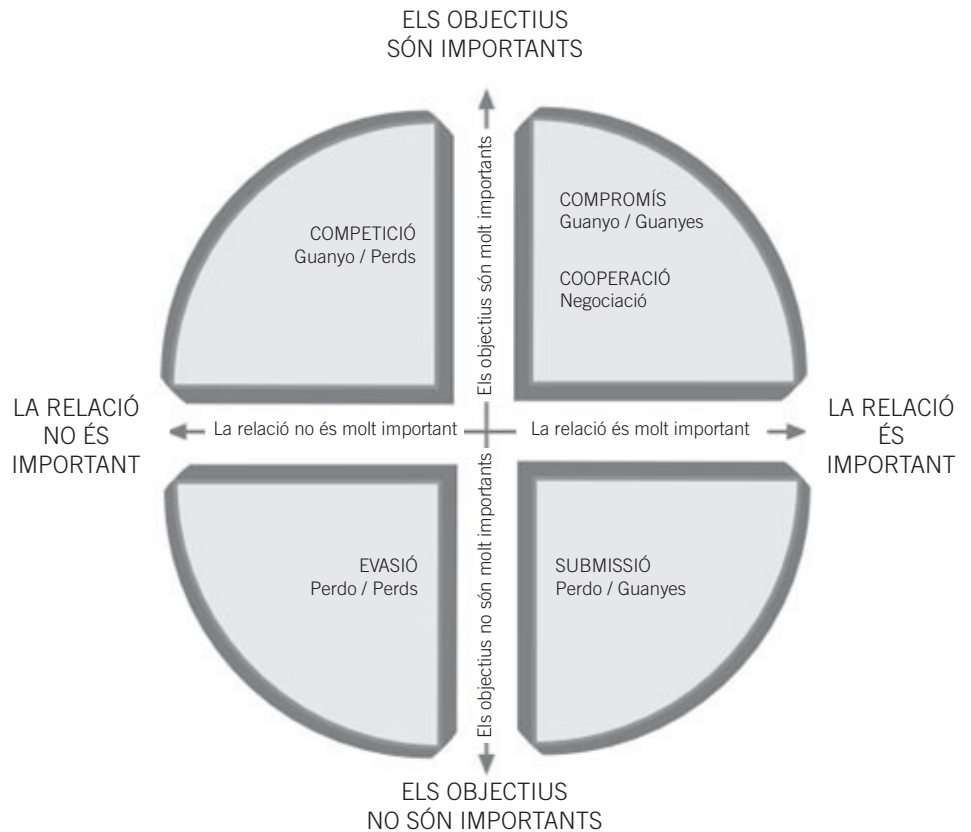
Actituds davant del conflicte

Les actituds davant d'un conflicte s'expliquen partint de com d'importants són els objectius i com d'important és la relació entre les parts. Hi ha quatre grans actituds (més una variant) davant del conflicte. Conèixer la nostra actitud i la de les altres persones ens facilita la mirada i la comprensió del conflicte, necessàries per transformar-lo. Per això és important prendre consciència d'aquestes actituds.

1. **Competició: "Jo guanyo, tu perds"**. És més important aconseguir els objectius que mantenir la relació entre les parts. De fet, aquesta relació no té cap importància, i per tal d'aconseguir el fi s'hi valen tots els mitjans. Per això, el més fàcil és que l'altra part perdi, i i el fet de perdre no implica només que no aconseguixi els objectius, sinó que sigui eliminada com a entitat (mort, anul·lació, exclusió, discriminació...).
2. **Acomodament: "Tu guanyes, jo perdo"**. Per no enfrontar-me a l'altra part no manifesto o no defenso els meus objectius. És un tipus d'actitud molt estesa. De vegades ens sentim egoistes per defensar els nostres interessos i barregem el fet de ser educades amb la no defensa dels nostres drets. Aquesta actitud provoca tensió i malestar, aguantem fins que no podem més, i pot passar que explotem de manera destructiva.

3. **Evasió: “Jo perdo, tu perds”**. No es consideren importants els objectius ni la relació. Ens evadim dels conflictes com si d'aquesta manera desapareguessin o no existissin, tot i saber que els conflictes tenen una dinàmica pròpia, que hi continuen sent fins que no se'ls transforma.
4. **Cooperació: “Jo guanyo, tu guanyes”**. En aquesta actitud és essencial aconseguir els objectius i mantenir la relació. Molt associada a la filosofia de la no-violència (finalitat i mitjans han de ser coherents), planteja solucions amb les quals tothom guanyi i aconseguixi els objectius cuidant la relació. No s'ha de confondre amb l'acomodament, és necessari aprendre a no cedir i marcar límits en allò fonamental. Sovint arribar a una cooperació 100% és molt complicat, per això hi ha una derivació que és el model de negociació, que proposa cedir en allò que no és tant important però permet que tothom tingui la sensació d'haver guanyat en allò fonamental.

Gràfic sobre la importància dels objectius i com aquesta influeix en el seu assoliment.
Font: Paco Cascón (2005)

El poder de la història

La Guerra Civil espanyola és part d'un conflicte social i polític de la història del nostre territori en el qual diversos grups ideològics i socials tenien interessos i necessitats contraposats. **Aquest conflicte es va gestionar de manera violenta i es va desencadenar un conflicte bèl·lic amb múltiples impactes i danys humans i ambientals.** Sovint l'explicació històrica dels conflictes socials es fa des d'una mirada parcial i reduccionista, ja que se solen explicar les posicions i els fets més polaritzats. Aquesta narrativa no només ens condiciona en la manera com entenem la història i l'actualitat, sinó que també influeix en la construcció de l'imaginari social i personal sobre com entenem i vivim els conflictes en la nostra quotidianitat, en l'esfera més íntima. **Les expressions artístiques ens ajuden a comprendre millor els conflictes, ja que ens mostren realitats i mirades que la història no sempre és capaç de transmetre.**

Considerem que és essencial tenir habilitats, coneixements i actituds personals que ens ajudin a ser competents en la gestió i transformació dels propis conflictes d'una manera no-violenta, per tal que els conflictes socials i a escala macro siguin afrontats amb la menor violència possible.

La comunitat artística es posiciona

Durant la Guerra Civil espanyola els artistes plàstics van respondre de diverses maneres a la situació que vivia el país i les seves obres són avui testimonis de l'impacte del conflicte en les seves vides. Aquí en teniu alguns exemples:

Autoretrat vestit de soldat de l'Exèrcit Popular (1938) de Pere Daura

IMPLICAR-SE

Pere Daura (1886-1974) fou un pintor que durant la Guerra Civil va anar al front a defensar els drets de la República. Al febrer de 1937, va anar d'observador al front d'Aragó on va ser a primera línia de foc fins que fou novament ferit i va poder marxar a França. Des d'allà va seguir ajudant els exiliats. Un cop acabada la guerra va decidir no tornar a l'Espanya ocupada pels vencedors. El 1939, ell i la seva família (estava casat amb Louise Blair, una pintora nord-americana) van marxar cap als EUA.

Indústria de guerra. Potente palanca de la victòria (1937) de Josep Renau

DENUNCIAR

Josep Renau (1907-1982) fou un pintor, cartellista i militant del Partit Comunista que el 1931 fundà la Unió d'Escriptors i Artistes Proletaris. Durant la Guerra Civil va tenir el càrrec de director general de Belles Arts. A més de la seva obra gràfica, és conegut pel text "La funció social del cartell publicitari", on parla del canvi de paradigma del cartellisme, que deixa de banda finalitats publicitàries per complir la funció de crida social i conscienciació política.

El Rumor (1936)
de Ramón Puyol

EVADIR-SE

Ramon Puyol (1907-1981) fou un pintor i escenògraf que durant la guerra es va dedicar a la realització de cartells i caricatures de caire polític amb una gran capacitat de síntesi. De la seva producció en destaca una sèrie de litografies amb una visió deformada i morbosa de la realitat que filtra a través de l'humor i personifica en uns personatges arquetípics com l'espia, l'optimista, l'acaparador o el turista.

Bombardeig de Lleida (1937)
d'Agustí Centelles. MECD, CDMH,
Archivo Centelles

DOCUMENTAR EL CONFLICTE

Agustí Centelles (1909-1985) va començar des de ben jove el seu aprenentatge com a fotògraf, però va ser una primera feina nocturna en un diari i la compra d'una càmera lleugera allò que el van convertir en reporter. Les seves fotografies de fets socials i polítics ja es publicaven als diaris de més tirada quan va esclatar la Guerra Civil. Durant el conflicte bèl·lic va col·laborar amb el Comissariat de Propaganda i va ser testimoni de combats des dels Pirineus fins a Terol. Un cop acabada la guerra va compartir èxode i camps de refugiats amb els vençuts que s'exiliaven a França, i es va endur milers de negatius dels seus arxius personals que han esdevingut amb el temps un testimoni imprescindible de la guerra.

Petita Montserrat espantada
(cap a 1941-1942)
de Juli González

FER DEL CONFLICTE METÀFORA

Juli González (1876-1942) fou un pintor i escultor català que va renovar el llenguatge escultòric amb l'ús de tècniques com l'orfebreria o la soldadura autògena, i esdevingué pioner en l'ús del ferro en aquesta disciplina. Va ser un dels artistes espanyols convidats a participar en el Pavelló de la República de l'Exposició Universal de París del 1937. Ho va fer amb dues obres ben ambicioses: *La Montserrat* i *Dona davant el mirall*. La primera era una obra senzilla, poderosa, que combinava, alhora, la tosquetat i la fragilitat de la pagesa. Va fer moltes versions diferents d'aquesta dona arquetíptica i amb llenguatges ben diversos, i totes són símbol del conflicte bèl·lic i de l'impacte que aquest va tenir en la població.

El Pavelló d'Espanya de l'Exposició Internacional de París (1937)

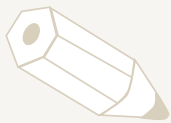
EXILIAR-SE

El pavelló d'Espanya de l'Exposició Internacional de París de 1937, dissenyat per Josep Lluís Sert i Luis Lacasa Ribadesella, va ser un exemple d'arquitectura racionalista i de l'ús de materials moderns i funcionals. Era també un missatge cap a les potències estrangeres: la República espanyola volia demostrar normalitat econòmica, cultural i social tot i les circumstàncies de la Guerra Civil. El pavelló va acollir obra d'artistes de renom com Joan Miró o Alexander Calder, però va ser el quadre monumental que Picasso va pintar per denunciar els bombardeigs del poble de Guernica el que es va convertir en símbol de la cultura de pau.

Acció a l'aula

Introducció a l'activitat

L'objectiu de l'activitat és que cada alumne expressi un conflicte concret des de la seva pròpia perspectiva artística. Abans, reflexioneu sobre les implicacions ètiques d'aquesta representació i enriqueixi l'experimentació amb els comentaris que posteriorment els companys li dedicaran.

Què us proposem?

Demaneu als alumnes que pensin en **un conflicte** en el qual ells/es siguin una de les parts implicades. Doneu-los temps suficient per fer-ho. Us recomanem que escolliu un conflicte actual, o que encara no estigui tancat, per tal que l'activitat pugui aportar aspectes útils i transferibles.

La intenció de l'exercici és **reflexionar sobre la pròpia actitud davant un conflicte** amb l'exploració visual a través d'algunes tècniques artístiques d'una manera lliure i personal.

Com ho podeu fer?

1. Creem un ambient distès i tranquil i donem algunes consignes a l'alumnat que els puguin ajudar a definir les idees, com per exemple: **trieu un objecte o una imatge que us sembli que pot definir el conflicte** o que el simbolitzi (per exemple: les claus de casa podrien simbolitzar un problema amb algun membre de la família).
2. **Cada participant tria un objecte que simbolitza un conflicte i el representa en un dibuix, una pintura o utilitzant la tècnica del collage** (amb retalls de revistes, diaris, materials de reciclatge, etc...). S'aconsella que el docent deixi que els nois i noies prenguin les decisions creatives lliurement, però sempre a partir de plantejar-se com poden transformar l'objecte per transmetre la idea de conflicte. **També es pot proposar que representin el conflicte d'una manera més abstracta a través de formes, colors, textures**, etc. En aquest cas el docent o l'alumne/a triarà les tècniques que consideri més adients (guaix, aquarel·la, ceres, retoladors, etc.). És important plantejar qüestions com: Amb quins colors puc suggerir aquest conflicte? Amb quines formes? (arrodonides, punxegudes, línies suaus, línies trencades, etc.). o amb quines textures? (llises, rugoses, aspres, suaus, etc.).
3. **Oferim la major diversitat de tècniques que puguem**. A més dels materials de què disposi l'escola, podeu encoratjar l'alumnat que portin materials de reciclatge (revistes, diaris, papers impresos, teles, llanes, etc.). Disposeu una taula amb tot el material perquè sigui el més engrescador possible. Treballem amb papers de mida gran, DIN A3 o més grans, per donar espai i llibertat als nois i noies.

4. **Un cop finalitzades totes les creacions, poseu-les en comú en algun espai de l'aula.** Les podeu penjar a la paret o en algun passadís, però assegureu-vos que són totes ben visibles. A cada participant se li repartiran papers petits o post-its on hauran d'escriure una paraula o frase que reflecteixi allò que els transmeti cada creació (poden ser emocions, conceptes, frases, etc.). També els podeu demanar que senzillament hi posin un títol.
5. **Cada participant retorna a la seva obra i rep totes les impressions que la representació del seu conflicte ha despertat en els companys.** Això pot donar a peu a parlar-ne de manera col·lectiva i veure quins punts tenen en comú algunes representacions, i reflexionar sobre com ens hem posicionat davant el conflicte per tal de representar-lo. Després, recapitular els elements de la reflexió d'educació per la pau i en el conflicte, obrir un espai per reflexionar al voltant de les diverses actituds davant del conflicte (competició, evasió, acomodació, cooperació), i quines eines tenim per afrontar-lo i transformar-lo.

Quin material necessiteu?

Fungible: pintures (acrílic, guaix, aquarel·les, etc.), ceres, llapis de colors, retoladors, pastels, carbonet, cola blanca, cola de barra, fulls de paper DIN A3 o DIN A2.

No fungible: tisores, cúters, pinzells, pots.

Reciclat: revistes, diaris, fullets, cartells, llanes, teles, fils, retalls de cartolines o fulls de colors, etc.

Per saber-ne més

Sobre el conflicte

- CASCÓN, Paco: *Educar en y para el conflicto*. Cátedra Unesco sobre Paz y Derechos Humanos.
- PALOMAR, Montserrat i VIRGILI, Anna: *Gestió de conflictes i solució de problemes. Dossier sobre la resolució i la transformació de conflictes*.

Sobre l'art com a recurs

- L'exposició **Insurreccions/Soulèvements** tracta el tema de les emocions col·lectives i els esdeveniments polítics que comporten moviments com ara revoltes, insubmissió, agitació política, moviments socials i revolucions de tot tipus:

<http://www.museunacional.cat/ca/insurreccions>

<http://soulevements.jeudepaume.org/>

**CRITS A LES PARETS.
EL CARTELLISME**

Imatge de portada:
Pere Català Pic, *Aixafem el feixisme*, 1936

Proposta d'activitat 2

Crits a les parets. El cartellisme

Proposta	Crits a les parets
Objectius	<ul style="list-style-type: none"> • Reflexionar sobre l'espai públic com a element de construcció d'una narrativa col·lectiva. • Conèixer algunes estratègies per al disseny de cartells. • Identificar conflictes que afectin allò comú. • Enfortir l'autopercepció com agents de canvi.
Continguts	<ul style="list-style-type: none"> • L'espai públic. • La llibertat d'expressió. • El cartellisme (Guerra Civil i actualitat).
Tipus d'activitat	Elaboració d'un cartell per transformar o incidir en un conflicte.
Material	Abans de realitzar la sessió es demana als participants que portin fotografies de missatges de l'espai públic (carrers, places, institut...).
Competències a treballar	<p>Competències de l'àmbit artístic</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió de l'expressió, la interpretació i la creació: competència 7. • Dimensió de la societat i la cultura: competències 8, 9 i 10. <p>Competències bàsiques de l'àmbit de la cultura i els valors</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió personal: competències 3 i 4. • Dimensió interpersonal: competència 5. • Dimensió sociocultural: competències 8, 9 i 10. <p>Competències bàsiques de l'àmbit social</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió cultural i artística: competències 8 i 10. • Dimensió ciutadana: competència 13.
Tècniques d'avaluació suggerides	Observació d'actituds. Rúbrica d'autoavaluació i posada en comú. És important que l'alumnat rebi les creacions dels companys des del respecte, i que el docent dirigeixi la posada en comú perquè serveixi per potenciar l'autoavaluació individual de les noies i els nois.
Altres suggeriments	Si al grup hi ha persones que hagin fet servir l'espai públic per manifestar-se, poden fer servir els seus propis exemples. Això els ajudarà a fer-se seva la dinàmica.

Elements per a la reflexió

Espai públic

Entenem l'espai públic com a **lloc d'interrelacions socials, i com a lloc de construcció col·lectiva**. Aquesta construcció la fem de manera compartida, omplint de valors, d'identitat i de simbologia l'espai urbà. És aquell espai on passa i es fa visible el que ens afecta i ens involucra. No podem definir-lo com un simple lloc de pas o com un gran aparador de la lògica consumista. És on succeeix la política vertadera i des d'on es provoquen les **transformacions socials**.

La idea que l'espai públic ha de ser neutre és fictícia, ja que partim de la base que **tot allò construït per un subjecte és ple de subjectivitat** i que de manera més o menys conscient hi ha una ideologia al darrere: des de com es disposen els bancs en una plaça (facilitant l'agrupació de persones o l'aïllament), passant pels anuncis i cartells publicitaris (transmetent i fomentant certs valors), fins a les creacions artístiques o les purament polítiques. Per això, val la pena parar atenció en quins agents, amb quins mitjans i amb quins missatges ocupen l'espai públic, ja que tots aquests elements ens aniran forjant el caràcter com a col·lectivitat. **De quina manera ens reapropriem de l'espai públic?**

De quina manera se'ns permet apropiari-nos-en com a persones ciutadanes? Coneixem experiències de prohibició del seu ús? De censura? Quins valors hi ha darrere d'aquestes experiències? Quins drets i deures estan vinculats amb la reapropiació de l'espai públic? La **llibertat d'expressió** és el dret de tot individu a expressar idees i opinions lliurement, i per tant sense censura. És un dret fonamental recollit a l'article 19 de la Declaració Universal dels Drets Humans.

Agrupar-nos, reunir-nos i fer un ús col·lectiu de l'espai són algunes maneres d'apropriari-nos-en. Una altra manera ben present seria mitjançant l'art urbà o els cartells, a través dels quals les expressions artístiques i gràfiques es posen de manifest i es comparteixen a l'espai públic.

El cartellisme

Sala dedicada al cartell durant la Guerra Civil espanyola al Museu Nacional d'Art de Catalunya

En els seus inicis, a finals del segle XIX i principis del XX, el cartell comença a fer-se servir com una eina comercial per captar consumidors. En una època en què els mitjans de comunicació eren encara molt incipients, se'ls pot considerar un dels primers *mass-media*. A partir de la Primera Guerra Mundial el cartell comença a ser utilitzat amb finalitats propagandístiques, “el cartell deixa de ser una eina de difusió comercial per esdevenir una arma de combat” (Miracle, D. *Cartells de la guerra civil*, 2007).

Durant la Guerra Civil espanyola el cartell va ser un dels punts de concentració d'informació i significació més importants. El cop d'estat de 1936 va amenaçar les llibertats individuals i col·lectives, per la qual cosa els governs, els sindicats, els partits, els gremis i les entitats van començar la lluita per la defensa de la República, i la majoria d'artistes d'aquest bàndol van dirigir les seves energies cap al disseny de cartells. Evidentment el bàndol franquista també va fer cartells, però si els dels republicans es caracteritzen per la quantitat, la creativitat i la convicció de les proclames que defensen, els dels franquistes eren molt repetitius i convencionals i no estan representats a les sales del Museu dedicades al cartell d'aquesta època.

Anònim. Cartells del bàndol nacional (1936-39)

Un cartellista compromès, Josep Renau

Entre els artistes que van tenir un paper destacat en aquest mitjà i que a més va escriure sobre la rellevància del cartell es troba **Josep Renau**. Aquest pintor i cartellista va fundar el 1931 la **Unió d'Escriptors i Artistes Proletaris** i el 1936 va ser nomenat director general de Belles Arts. A més de la seva producció com a cartellista, va ser molt influent el seu escrit «La funció social del cartell publicitari» on va demostrar el seu compromís amb aquest mitjà. Per Renau, el cartell té una funció social fonamental amb objectius com propagar i conscienciar dels fets violents de la guerra, i fixar en el poble certes consignes, deures i obligacions. A més, en un període de crisi com va ser la Guerra Civil, allibera l'artista de fins publicitaris i el porta a una actitud de solidaritat amb el poble:

El nou art no pot cultivar el que separa els homes, sinó el que els uneix (...) En la dura etapa de la lluita que encara ens queda per vèncer, pintar, com escriure o pensar, ha de ser sobretot un mitjà per establir i consolidar la consubstanciació humana, el lligam sanguini i espiritual entre germans en dignitat i ambició.

Josep Renau, *Función social del cartel publicitario*, 1937

En el cartell queden intrínsecament units el llenguatge visual i les proclames escrites. Com diu Renau, “El crit a la paret, l'exaltació al mig del carrer ha d'estar hàbilment combinat amb la figura, el seu colorit i la frase”.

Cartells de Josep Renau.
Museu Nacional d'Art de Catalunya.

La narrativa dels carrers

Avui dia hi ha molts mitjans de comunicació per fer difusió d'idees, activitats o productes. Sobretot en l'era de la immediatesa en què vivim, les xarxes socials fan moltes de les funcions dels cartells. No obstant, es pot apreciar com el cartell sovint es continua fent servir per **generar una narrativa col·lectiva i que deixi empremta en els espais comuns**, en l'espai públic.

Fer explícit el sistema de valors i creences a l'espai públic és una estratègia que té la finalitat de ser una veu compartida, de ser la veu majoritària i filtrar-la en els altres discursos. Així, sovint, **l'espai públic és un mirall de la guerra per la dominació ideològica i cultural**.

Des de l'últim trimestre del 2017, als carrers de Catalunya aquesta batalla ha estat latent i palpable entre independentistes i unionistes. Organitzacions independentistes com Òmnium Cultural i l'Assemblea Nacional Catalana han convocat diverses encartellades massives en favor de la democràcia, per la llibertat dels presos polítics, per defensar drets i llibertats. Per l'altra banda, no només han sorgit alguns cartells dels unionistes, sinó que en diferents viles han eliminat amb violència símbols de l'espai públic (llaços grogs, cartells...), o bé pintades grogues han estat convertides en banderes d'Espanya. De la mateixa manera, les forces de seguretat van requisar i il·legalitzar cartells abans de la celebració del referèndum de l'1 d'Octubre.

El cartell, junt amb d'altres manifestacions d'art urbà, continua essent una "arma de combat", perquè **l'espai públic ens defineix com a comunitat**, allò comú ens travessa la identitat, i les diverses visions volen deixar el seu relat a l'espai públic per reafirmar-se o per «sumar persones», ja sigui des de l'àmbit polític fins a l'àmbit comercial.

Cartells reclamant la llibertat dels presos polítics empresonats arran dels fets de l'1 d'Octubre

Missatges a l'espai públic avui

L'espai públic es converteix en un mitjà de comunicació d'una diversitat infinita en irrompre la cultura del **gràfit**. Aquestes manifestacions no sempre es corresponen amb una valoració positiva i complexa de la diversitat inherent a la societat, però precisament per això són manifestacions de conflictes socials més o menys latents.

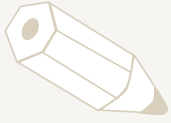
Notícies sobre l'ús de l'espai públic durant el conflicte sobre el referèndum d'autodeterminació català

(El conflicte entre els governs català i espanyol en relació amb el referèndum d'autodeterminació)

- Unes cinquanta persones arrenquen llaços grocs i estelades en un acte vandàlic a Vilassar de Mar ([Capgròs diari digital de Mataró](#))
- La “marató per a la democràcia” omple les places de cartells per al referèndum ([TV3](#))
- Unionistes organitzats es dediquen a arrencar cartells de la campanya “Ara és l'hora” ([Racó Català](#))
- La Guàrdia Civil requisa 1,3 milions de cartells i fullets per l'1-0 ([El Nacional.cat](#))

Acció a l'aula

Introducció a l'activitat

La proposta principal de l'activitat és que **l'alumnat participant prengui consciència del seu entorn**, dels espais que ocupa i de les possibilitats d'expressió artística i política que aquest espai implica. Com aprofitar-les, com identificar les que ja s'estan duent a terme en el seu dia a dia.

Què us proposem?

En una primera sessió es demana als alumnes que durant uns dies enregistren els **missatges que els envolten en els seus espais més propers, el barri i l'escola**. Feu-los adonar que no hi ha només cartells, sinó que es fixin en la publicitat, l'art urbà, els *grafits*, etc. Si és possible, seria molt profitós fer aquesta tasca amb l'acompanyament de l'adult tot passejant pel barri i/o per l'institut. L'objectiu és **reflexionar sobre com llegim l'espai públic quotidià i com l'utilitzem**. Quins usos en fem? Quins usos ens agradaria fer-ne? Com és la convivència a l'espai públic del barri?

Com ho podeu fer?

L'activitat es pot seqüenciar de maneres diferents, us proposem diverses opcions:

Dissenyeu des de bon inici el vostre cartell, idea principal del vostre missatge.

1. Podeu començar la sessió posant en comú les imatges que portin els alumnes. A partir d'aquest material visual significatiu, podeu iniciar un **debate sobre els missatges** que hagin trobat en el seu entorn. Podeu fer-los preguntes com:
 - Quina rellevància té aquest missatge a l'espai públic?
 - Qui és l'emissor?
 - A qui va dirigit? Amb quina finalitat s'ha posat al carrer?
 - Parla d'algun conflicte?
 - El dret a la llibertat d'expressió, és just que s'exerceixi sempre? Hauria d'haver-hi límits?
2. Es distribuïran en grups petits (per exemple, de quatre persones), i cada grup pensarà un missatge que voldrien que fos visible a l'espai públic, ja sigui a l'escola o al carrer. Es pot pensar en un conflicte que hagi afectat tota l'escola o en un tema més global. Aleshores elaboraran cartells que evidencïïn les dues posicions ben clarament. **El missatge ha de ser el més sintètic possible**, han d'intentar dir allò que volen dir en una frase o en una sola paraula.

3. **Versionar, copiar, hackejar!** Quan tinguin el missatge hauran de buscar cartells de l'època de la Guerra Civil i adaptar-los a la intenció del seu missatge. Per exemple, poden fer servir la imatge i canviar-ne el text amb un editor d'imatges o manualment retallant i enganxant a partir d'imatges impreses. També poden emprar un cartell d'una altra època com a referent per inspirar-se, però canviant-ne algun element. L'art sempre s'ha nodrit de l'art d'altres èpoques, versionar i copiar és una pràctica habitual i molt inspiradora.
4. Des de bon principi hauran de dissenyar el cartell pensant la imatge i el text tenint en compte aquests aspectes:
 - Cal trobar quina és la idea principal del missatge i pensar amb quina sola imatge es podria il·lustrar. També es poden fer servir dues imatges i combinar-les, però cal intentar simplificar.
 - De vegades és millor començar el procés de pensar i dissenyar a mà, en comptes de a l'ordinador. La immediatesa i les imperfeccions del treball manual poden ser atractives per a un cartell.
 - Un cartell ha de funcionar a llarga i curta distància. Els detalls es poden veure de prop, però el missatge / idea principal s'ha d'entendre de lluny.
 - Els colors brillants, les textures i els contrastos fan que un cartell tingui més impacte, cal tenir-ho en compte.
 - Si hi ha un missatge escrit, cal pensar en la mida i la posició de les lletres, i la tipografia que es farà servir. Aquests seran també elements clau per transmetre el missatge.
 - Simplificar! Com més senzilla és la idea i més acurada la seva execució, millor. Farà que el missatge destaquï i que la gent s'hi fixi.

Per acabar:

Entre tot el grup decidiran on volen penjar els cartells, on volen deixar "el crit". Si és en un espai comú de l'escola, com els passadissos o la sala d'actes, o bé al carrer, perquè el missatge arribi a altres persones del barri.

Cartells de Lorenzo Goñi i Josep Renau respectivament

Per saber-ne més

Sobre l'art urbà

- Documental sobre l'art de carrer: *BCN Rise&Fall*, de Pedro Calhado.
- Gómez, Gabriel, i Mignot, Caroline: *Helios Gómez. La revolución gráfica*. Fundación de Investigaciones Marxistas.
- Arxiu dels cartells generats durant la Guerra Civil. Col·lecció de més de 2.000 cartells del Centro Documental de la Memoria Histórica.
- Article “Barcelona i l'Art urbà, l'entesa possible” d' Arantxa Berganza i Ràfols.
- Article “Art urbà, espai públic i educació. Elements per la transformació social”.
- Portal web de l'associació Rebobinart: presentació sobre la importància social dels cartells polítics i la seva evolució al llarg del segle xx.
- Portal web de Street Art Barcelona.

**DONES I CONFLICTE.
“NI VÍCTIMES NI SUBMISES”**

Imatge de portada:
Roberto Fernández Valbuena, *La planxadora*, 1930

Proposta d'activitat 3

Dones i conflicte. “Ni víctimes ni submises”

Proposta	“Ni víctimes ni submises”
Objectius	<ul style="list-style-type: none"> • Introduir una mirada de gènere en l'anàlisi dels conflictes. • Fomentar la comprensió de la interseccionalitat. • Reflexionar sobre els rols de gènere en els conflictes bèl·lics.
Continguts	<ul style="list-style-type: none"> • Patriarcat i militarisme. • Dones i construcció de la pau. • Referents artístics.
Tipus d'activitat	Analítica i reflexiva, a partir d'obres d'art.
Material	Abans de la sessió es demana als participants que portin imatges impreses dels referents artístics, folis, bolígrafs, retoladors.
Competències a treballar	<p>Competències de l'àmbit artístic</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió societat i cultura: competències 8 i 10. <p>Competències bàsiques de l'àmbit de la cultura i els valors</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió sociocultural: competències 7, 8 i 9. <p>Competències bàsiques de l'àmbit social</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió cultural i artística: competències 8 i 10. • Dimensió ciutadana: competències 11 i 13.
Tècniques d'avaluació suggerides	<p>Rúbrica d'autoavaluació (segons el temps disponible). És important que l'alumnat reflexioni sobre la seva pròpia percepció dels rols i la seva capacitat d'identificar-los en les manifestacions artístiques.</p> <p>Observació d'actituds i rúbrica d'avaluació.</p>
Altres suggeriments	Aquesta secció podria ser una oportunitat d'apropament a la temàtica del gènere per al grup. La idea és vincular la dinàmica a esdeveniments socials que tracten sobre el mateix àmbit (com el 8 de març, Dia de la Dona Treballadora; el 25 de novembre, Dia internacional per a l'eliminació de la violència contra les dones, i el 21 de setembre, Dia Internacional de la Pau). i treballar amb aquests fets a partir d'una temàtica que tracta el tema i proposa mètodes d'acció política real la qual té aquests dies senyalats com una de les possibilitats d'acció.

Elements per a la reflexió

Patriarcat i militarisme

Grafit de Banksy en què una nena escorcolla un militar, com a mostra d'un canvi dels rols habituals.

Hi ha vincles clars entre dos ordres socials com són el **patriarcat i el militarisme**. També hi podríem afegir el capitalisme, perquè els tres són **sistemes de domini i poder** que funcionen exercint violència sobre aquells a que es vol controlar.

Ambdós alimenten la cultura de la violència i una actitud de competitivitat davant dels conflictes, i justifiquen certs tipus de violència cap als altres. Si la fi s'ho val, la violència esdevé un recurs de dominació per controlar un altre sector de la població.

La dominació és una de les grans preocupacions de la lluita feminista i antimilitarista. Històricament, el poder legítim ha estat atorgat a les forces militars i de seguretat, l'estament "guerrer" de la societat, que forja i compleix els atributs de la masculinitat.

El guerrer, l'heroi, el valent defensa allò que és seu, i la dona, com el territori, és considerada una propietat més, un element de conquesta i "digna" de protecció. A part de la imatge del guerrer, el model patriarcal ha imposat que la cultura, la riquesa i el poder estiguessin durant molt de temps en mans exclusivament masculines. Per tant, els dos ordres

fan que el poder sigui la «masculinitat guerrera i blanca» (Bareiro, 2004). Com exposa Cockburn (2009), la construcció d'homes i nació és paral·lela: si es menysprea la nació es menysprea la virilitat, i al revés. Aquesta sembla ser una premissa que molts països tenen clara en les seves polítiques. **El militarisme necessita el patriarcat, un sistema de dominació d'un gènere sobre un altre a través de l'autoritat i el poder**, que beneficia i privilegia a una part i legitima els valors violents. I el patriarcat és reforçat pel militarisme, pels mitjans i pel model de masculinitat que defensa. El món militar i el patriarcal comparteixen una organització jeràrquica, la tendència a l'homogeneïtzació, els principis d'obediència, ordre i disciplina, la violència com a manera de resoldre (i no transformar) els conflictes, el poder entès com a dominació... una forta assimilació i expressió de la cultura de la violència. Si entenem que el patriarcat és un terra, on tot hi passa al damunt, es fa evident que en la majoria de les situacions homes i dones tindran realitats, opressions i necessitats molt diferents, i els impactes de les guerres no en són una excepció.

Dones i construcció de la pau

En síntesi, podem entendre la participació com la capacitat de decidir i incidir en allò que afecta de manera directa i indirecta les nostres vides. **La participació sempre persegueix una transformació**, alhora que una coresponsabilitat amb el tema. I per participar es necessita sentir-se capaç, amb el “poder per a”, això és el que anomenem l'**apoderament**. Per tant, quan les dones fan el pas a la participació i a la incidència política han decidit, potser de manera col·lateral, abandonar el rol passiu i assumir el protagonisme en les seves vides. Aquest gest, que pot semblar simple, ja és transformador en si mateix, perquè fa que **les dones abandonin el rol de submissió** a la vegada que estan lluitant contra el patriarcat.

Construir una cultura de la pau passa per **posar els valors de la feminitat en el centre de la vida social i política**, ja que és tot allò associat a la VIDA i a les cures. Es pot apreciar que alguns dels valors i les aptituds necessàries per transformar els conflictes, com l'empatia i la gestió de les emocions, entre d'altres, s'han socialitzat més en les dones. Tot i així, en les negociacions de processos de pau en moment de pos conflicte bèl·lic, els homes continuen essent una majoria amb escreix. Les dones, com altres col·lectius vulnerats (perquè no és que siguin vulnerables per elles mateixes), han de tenir veu i presència en els moments de negociació i el protagonisme ha de deixar ser el perfil d'home hegemònic privilegiat. Aquesta necessitat d'incorporar les dones als processos institucionals de la pau queda recollida en la resolució 1325 del Consell de Seguretat de les Nacions Unides, signada l'any 2000. Tot i els anys que han passat des de l'aprovació d'aquesta resolució, **les dones encara són una minoria en els càrrecs de responsabilitat i representativitat pública**. Paradoxalment, són moltes les que participen en xarxes internacionals o locals de dones, mobilitzant-se contra la guerra en moviments amb objectius pacifistes. Les dones s'han organitzat sovint en zones de conflicte o postconflicte, i han convertit les opressions patriarcales en esperonadors de la seva resistència. És el cas, per exemple, del que s'anomena “eix de la maternitat” o la “maternitat militant”, grups de mares i àvies que s'alcen per la defensa

Emblema del moviment "Dones de negre", un moviment pro-drets de les dones que ha arrelat en diversos països.

dels seus fills i nets. En aquests grups les opressions es converteixen en oportunitats per a l'apoderament.

En són un bon exemple les Dones de Negre, un grup que va néixer com a resposta a la guerra dels Balcans, fent molta incidència per aconseguir que la violència sexual de les dones durant la guerra es tracti com a crim de guerra. El col·lectiu està present a múltiples països de diversos continents, tenen presència a ciutats com Barcelona i Madrid, però estan especialment presents a la zona de Palestina.

També hi ha grups autònoms en xarxa que es defineixen com a feministes i antimilitaristes, com per exemple la Ruta Pacífica de Mujeres de Colòmbia, que amb la seva feina denuncien les agressions que reben les dones enmig del conflicte armat colombià o els col·lectius autònoms feministes, agrupacions de dones que s'organitzen en un mateix territori per treballar conjuntament les opressions i agressions que pateixen. Alguns d'aquests col·lectius treballen de manera interna com a grup d'autoconsciència i apoderament, d'altres ho combinen amb tasques d'incidència política i denúncia pública.

També cal mencionar i reconèixer les dones que de manera individual es converteixen en agents de pau i resistència per defensar la vida en les múltiples expressions, des de Berta Cáceres (pel medi ambient i els drets dels pobles indígenes a Honduras) fins a Aheed Tamimi (per la resistència palestina a Cisjordània).

La sororitat

La sororitat (del llatí soror, 'germana') al·ludeix a la relació entre iguals del sexe femení, és a dir a la germanor i solidaritat entre les dones per crear xarxes de suport que empenyin **canvis socials i per aconseguir la igualtat**. Una germanor que emfasitza les relacions horitzontals entre les seves simpatitzants creant espais intermedis. La sororitat pot ser entesa com la política feminista, el suport mutu, més enllà de la solidaritat, a partir de la unió de dones per una equitat real. L'eix d'unió en la lluita és la condició política de gènere. La violència de gènere és present en qualsevol escenari, en un conflicte armat, social, en dictadures o en democràcia, és un denominador comú que parteix d'una opressió que quan es col·lectivitza té un gran efecte alliberador i retorna l'autoritat. Parteix de dones que **no volen ser oprimides ni opressores, assimilant-se al rol de masculinitat**, dones que persegueixen models nous.

A principis del segle XIX, durant la guerra del francès, es va formar a Girona un grup de dones anomenat la **Companyia de Santa Bàrbara**. Les gironines que en formaven part, conegudes com "les Bàrbares", va participar activament en la defensa de Girona durant els atacs que va patir la ciutat a partir del 1809 i especialment el 19 de setembre d'aquell any dia que la historiografia ha anomenat "El gran dia de Girona". En els estatuts de la companyia consta que estava formada per 200 dones amb 4 comandants, 8 sargentines i 8 esquadrines, identificades amb un llaç vermell al braç esquerre. La seva missió, a més d'assistir els ferits, va ser la de defensa activa dels espais de la ciutat durant el setge. El setge i la tasca d'aquestes dones valentes la va voler retratar en un parell de pintu-

res de gran format el pintor realista Ramon Martí Alsina (1826-1894). Així va plasmar el paper d'aquestes dones al quadre *La companyia de Santa Bàrbara* (1891)

La companyia de santa Bàrbara (1891) de Ramon Martí Alsina

Dones en l'art

La presència de les dones dins l'àmbit artístic ha estat molt poc documentada durant segles. Això, sumat al fet evident que les seves possibilitats de formació i d'entrada als àmbits professionals ha estat molt petita comparada amb la dels homes, fa que la seva presència en l'àmbit artístic sigui escassa.

Els museus no deixen de ser un reflex d'aquesta poca presència i escassa historiografia, és per això que **cada vegada més es busquen les perspectives de gènere i crítiques en les exposicions i accions culturals**, i es reivindiquen dones artistes que no havien rebut el reconeixement que es mereixien en el seu moment.

A les col·leccions del Museu Nacional d'Art de Catalunya hi ha aproximadament **1.353 obres de dones artistes**, de les quals **37 estan exposades al públic**, majoritàriament a la col·lecció d'art modern. Es tracta d'artistes com la pintora francesa Élisabeth-Louise Vigée Le Brun (1755-1842), coneguda per ser la pintora oficial de la reina Maria Antonieta, o la fotògrafa barcelonina Colita (Isabel Steva Fernández, 1940), que va formar part de la *Gauche Divine*, un grup d'artistes i intel·lectuals dels anys seixanta i setanta referent cultural del final del franquisme.

Carmen Amaya y los Tarantos (1963) de Colita

Retrat de nena d'Élisabeth-Louise (1788-1790) de Vigée Le Brun

En els àmbits dedicats al període de la Guerra Civil Espanyola, al Museu Nacional no hi ha obres de cap dona artista. A més, les dones que hi apareixen representades mostren el rol de mare o de víctima, tot i que a la col·lecció hi ha alguns exemples de dones milicianes d'aquest període. **Les milicianes van tenir un paper fonamental en la defensa del territori i d'una ideologia**, i van assumir com a propis els valors que per tradició eren dels homes, com la valentia, l'acció i la cultura de la violència.

Republican woman i Milicianes de Gerda Taro

Cartell anònim per al reclutament de milicianes

Encara avui els valors patriarcals continuen invisibilitzant les dones en el món artístic, un àmbit on es troben també amb el **famós sostre de vidre**, però no deixen de sortir veus i col·lectius que lluiten per transgredir aquestes dinàmiques. Un bon exemple d'això és el col·lectiu **Guerrilla Girls**, un grup d'artistes anònimes sorgit al Nova York de la dècada de 1980 que s'ha caracteritzat per unes obres i intervencions molt crítiques amb la poca presència de les dones a museus, galeries i espais rellevants de l'art.

Do women have to be naked to get into the met museum? (Les dones han d'estar nues per entrar el museu Metropolitan?) (1989) de Guerrilla Girls

THE ADVANTAGES OF BEING A WOMAN ARTIST:

- Working without the pressure of success
- Not having to be in shows with men
- Having an escape from the art world in your 4 free-lance jobs
- Knowing your career might pick up after you're eighty
- Being reassured that whatever kind of art you make it will be labeled feminine
- Not being stuck in a tenured teaching position
- Seeing your ideas live on in the work of others
- Having the opportunity to choose between career and motherhood
- Not having to choke on those big cigars or paint in Italian suits
- Having more time to work when your mate dumps you for someone younger
- Being included in revised versions of art history
- Not having to undergo the embarrassment of being called a genius
- Getting your picture in the art magazines wearing a gorilla suit

The advantages of being a woman artist (Els avantatges de ser una dona artista) (1988) de Guerrilla Girls,

A PUBLIC SERVICE MESSAGE FROM **GUERRILLA GIRLS** CONSCIENCE OF THE ART WORLD

Dones al front

Durant la Guerra Civil el bàndol republicà va despertar **la renovació de la imatge de la dona**, que es va elevar a l'esfera pública sobretot a través de cartells on hi apareixien milicianes valentes, lliures, fermes i segures (no com les dones dels cartells del bàndol nacional). Sí que és ben cert que les milícies, com comentàvem en línies anteriors, estan ocupades per homes i representen valors masculinitzats (que no masculins); tot i així, hi ha múltiples casos i experiències de dones que es decideixen a anar al front.

Segurament el cas més mediatitzat és el de les dones guerrilleres del Kurdistan, de les quals s'han viralitzat les imatges a través dels mitjans, malgrat que en moltes ocasions la informació s'ha donat d'una manera parcial, sense parar atenció en el rerefons i el projecte polític. La revolució a Rojava es guia, entre d'altres principis, per la col·lectivització, el confederalisme democràtic (una dona i un home a cada nivell de representació). Veiem així com **la presència de les dones al front és un element en coherència** i consonància amb el projecte polític de despatriarcalitzar la cultura i els àmbits de la vida.

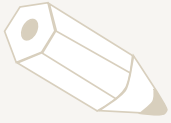
En altres països el mateix fet té un rerefons i una interpretació molt diferents. Per exemple, la incorporació de la dona a l'exèrcit espanyol s'ha plantejat com un procés de modernització, com un fet d'igualtat segons les fonts oficials, però a la realitat no és així, ja que les desigualtats i el masclisme persisteixen dins l'organització (Centre Delàs, 2016).

Les dones i la sostenibilitat de la vida

Tant en els conflictes armats com en els conflictes quotidians, la majoria de dones destinen gran part del seu temps i energia a tasques associades a les persones de qui tenen cura i a la llar, per satisfer les necessitats bàsiques com el menjar o la neteja, així com ocupar-se de la criança i l'acompanyament en la vellesa. **Les tasques de cura són les que fan possible i sostenible la vida.** Aquestes tasques sovint suposen un excés de feina i de càrrega per a les persones que se n'ocupen (majoritàriament dones). Les teories d'economia feminista proposen un model trencador, en el qual la vida ha de ser digna per ser viscuda i ha de ser el centre i l'objectiu final.

Acció a l'aula

Introducció a l'activitat

La proposta didàctica pretén aprofitar el contingut per a la reflexió i també per propiciar un ambient de treball de col·laboració perquè els continguts s'integrin no només de manera individual, sinó també a través de les aportacions dels companys i companyes. A l'hora d'identificar els rols i les diferents perspectives envers la dona que es representen en un seguit de quadres exposats al Museu Nacional, **es fomentará que cadascú aporti la seva valoració, per tal que es facin més evidents tant les diferències entre les perspectives individuals com els elements que totes tenen en comú.** Una anàlisi de les intervencions per part de l'alumnat els ajudarà a integrar la complexitat del tema tractat i a reubicar la concepció personal que en tenien.

Com ho podeu fer?

A cada grup se li proposa una graella per tal que llisti els valors proposats i compari els dos àmbits indicats. Un grup reflexionarà sobre els valors que promouen la cultura patriarcal i el feminisme; un segon grup ho farà sobre els valors que es promouen per als gèneres masculí i femení, i un últim grup elaborarà una graella en què es comparin els valors habitualment associats al militarisme i als moviments per la pau. Tot seguit, **identificaran i relacionaran aquests mateixos valors a partir de certes obres artístiques**, sobretot emfasitzant els rols de gènere habitualment associats a la dona.

Ha de ser un exercici espontani, on es plasmin les primeres idees. Després d'uns deu minuts es posaran en comú i s'establiran paral·lelismes. També és interessant provocar el debat i la reflexió.

GRUP 1

Valors del sistema patriarcal	Valors del feminisme

GRUP 2

Valors feminitzats	Valors masculinitzats

GRUP 3

Valors del militarisme	Valors dels moviments per la pau

Amb la mateixa estructura de petits grups es proporciona a cada grup un conjunt d'imatges que mostren dones en situacions i actituds diferents, de les quals es pot deduir un rol. **Es tracta d'analitzar les obres i adaptar el rol que representa en l'actualitat.** Aquí en teniu alguns exemples de la col·lecció d'art modern del Museu Nacional:

Dades de l'obra	Obra a analitzar
<p><i>Autorretrat</i> (1899) de Lluïsa Vidal</p>	
<p><i>Retrat d'Amèlia Vilanova i Nadal</i> (1853) de Federico de Madrazo</p>	
<p><i>Dona espantada de genolls n.º 2</i> (1941) de Juli González</p>	
<p><i>Dona de perfil amb quimono</i> (1913-1925) d'Eduardo Chicharro</p>	

Dades de l'obra	Obra a analitzar
<p><i>Montserrat cridant, núm. 1</i> (1936-39) de Juli González</p>	
<p><i>Escollint gravats</i> (1879) de Josep Duran</p>	
<p><i>Las Arenas</i> (1932) de Josep Renau</p>	
<p><i>Evacuació</i> (1937) d'Helios Gómez</p>	
<p><i>Plein air</i> (1890-1891) de Ramon Casas</p>	

Dades de l'obra	Obra a analitzar
<p><i>Nena (retrat de Conchita)</i> (1929) d'Ángeles Santos</p>	
<p><i>Pagesa arrencant cols</i> (1897) de Joaquim Mir</p>	
<p><i>La asesinada (Guerra-Crimen)</i> (1937) de José García Narezo</p>	
<p><i>La planxadora</i> (1930) de Roberto Fernández Valbuena</p>	
<p><i>Clorosi</i> (1899) de Sebastià Junyent</p>	

Orientacions per analitzar el rol de gènere dels referents artístics

- L'escena té lloc a l'espai públic o al privat?
- Quina és l'acció?
- Qui té el poder a l'escena i com es manifesta?
- La dona ocupa un espai protagonista a l'escena? Actua sola o amb una agrupació de persones (pot ser explícita o implícita a l'obra)?
- Quins objectes la caracteritzen? I quina postura?
- Quina emoció i quins valors transmet?

Transferència al present

- Essent el màxim fidels a l'anàlisi i la reflexió anterior, es tracta que trobin paral·lelismes en la quotidianitat sobre de quina manera és ocupat aquest rol.
- Reflexionar/parlar dels rols de les dones que tenen més a prop: mares, tietes, àvies, germanes, etc.

Per saber-ne més

Sobre dones i conflicte

- [Portal web de l'associació Dones, Pau i Seguretat](#)
- [Dimensions de gènere en la construcció de la pau](#)
- [La miliciana en la Guerra Civil](#)
- [Mujeres de Negro Madrid](#)
- [La incorporació de la dona a l'exèrcit espanyol](#) (Centre Delàs)
- [Género y Paz](#) (Escola de Cultura de Pau)
- [Videopoema Compañeras](#) (Marwan)
- [Fòrum de Debats \[VÍDEO\] Dones de Negro, un moviment internacional feminista, antimilitarista i pacifista](#)

Sobre dones i art

- [Guerilla Girls](#)
- [Itinerari virtual al Museu Nacional d'Art de Catalunya: Dones artistes](#)
- [Elles @Centre Pompidou, París. Dones artistes a la col·lecció del Museu Nacional d'Art Modern de França](#)
- [Tate Gallery: article sobre les dones dins el món de l'art](#) (en anglès)

JUSTÍCIA, TRANSICIÓ I RESTAURACIÓ

Imatge de portada:
Evacuació d'obres per salvar-les de l'espoli durant la Guerra Civil

Proposta d'activitat 4

Justícia, transició i restauració

Proposta	Ni guerra que ens destrueixi, ni pau que ens oprimeixi!
Objectius	<ul style="list-style-type: none"> • Ampliar la mirada de la justícia. • Comprendre les diferències entre pau positiva i pau negativa. • Introduir la mirada de la pau positiva en la justícia transicional.
Continguts	<ul style="list-style-type: none"> • El triangle de les violències. • Pau positiva i pau negativa. • Justícia transicional. • Justícia restaurativa. • Art i memòria històrica.
Tipus d'activitat	 <p>Visionat d'un documental (28')</p> <p>Gestió col·lectiva d'un conflicte i justícia restaurativa.</p>
Material	Projector, internet, ordinador.
Altres observacions	És recomanable que la sessió la condueixi el tutor/a o un professor amb molt coneixement del grup i de la seva història compartida.
Competències a treballar	<p>Competències de l'àmbit artístic</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió de l'expressió, la interpretació i la creació: competències 5 i 6. • Dimensió de la societat i la cultura: competències 8, 9 i 10. <p>Competències bàsiques de l'àmbit de la cultura i els valors</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió interpersonal: competència 5. • Dimensió sociocultural: competències 8 i 10. <p>Competències bàsiques de l'àmbit social</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió històrica: competències 1, 2, 3 i 4. • Dimensió cultural i artística: competències 8 i 10.
Tècniques d'avaluació suggerides	Observació d'actituds. Segons el temps disponible, és recomanable posar en espais comuns les creacions de l'alumnat. Servirà de "portafolis" d'avaluació per al docent.
Altres suggeriments	És recomanable que la sessió la condueixi el tutor o tutora del grup o un professor o professora que tingui un coneixement profund de les dinàmiques grupals i de les situacions particulars dels alumnes.

Elements per a la reflexió

Pau positiva - pau negativa

Abans d'entrar en què consisteix la justícia restaurativa, és necessari clarificar **què s'entén per pau**. Sovint el concepte de pau s'associa amb l'absència de guerres, i des de la cultura de pau aquesta aproximació es considera dins de la pau negativa. Així doncs, la pau negativa es dona quan hi ha absència o repressió de la violència directa, sense tenir en compte la violència cultural i estructural.

La **VIOLÈNCIA DIRECTA**: és aquella que suposa una agressió física. Un assassinat, una tortura, una bufetada, una mutilació i altres formes de maltractament físic són exemples de violència directa.

La **VIOLÈNCIA ESTRUCTURAL**: és la violència que forma part de l'estructura social i que impedeix cobrir les necessitats bàsiques, com la generada per la desigualtat social, l'atur, les mancances en la nutrició, la manca de serveis sanitaris i educatius bàsics, etc.

La **VIOLÈNCIA CULTURAL**: es refereix a aquells aspectes de l'àmbit simbòlic (religió, cultura, llengua, art, ciències...) que es poden utilitzar per justificar o legitimar la violència estructural o directa.

Diferenciació entre els diferents tipus de violència, segons Galtung

La pau positiva és un concepte molt més ampli i dinàmic, l'entendem com el procés de realització de la justícia en els diferents nivells de la relació humana. És un concepte dinàmic que ens porta a fer aflorar, afrontar i resoldre els conflictes d'una manera no violenta. La seva finalitat és aconseguir l'harmonia de la persona amb ella mateixa, amb la naturalesa i amb les altres persones. Des d'aquesta mirada de la pau positiva, entenem que a Espanya quan acaba la Guerra Civil no arriba la pau. És interessant revisar quins passos s'han fet per arribar a aquesta afirmació?

Justícia transicional

Per tal de mitigar els impactes d'un conflicte es poden dur a terme diverses accions i mesures en els àmbits educatiu, judicial i comunitari. Per desplegar aquestes mesures és necessària la disposició de les víctimes per afrontar el dolor que comporta aquest procés. És important fer front al passat per tal d'aclarir la veritat, fer justícia i reparar les víctimes i la comunitat. **És important fer memòria dels fets esdevinguts per denunciar-los i evitar que es repeteixin.** El terme *justícia transicional* no és normatiu, ja que aquesta no està regulada per cap llei. El concepte es fa servir des de la dècada dels anys noranta. Kofi Annan la va definir com:

Tota la varietat de processos i mecanismes associats als intents d'una societat per resoldre els problemes derivats d'un passat d'abusos a gran escala, a fi que els responsables rendeixin comptes dels seus actes, servir la justícia i assolir la reconciliació.

Kofi Annan (exsecretari general de l'ONU), 2004.

Des d'altres mirades, la justícia transicional també treballa necessàriament per una de les finalitats de tot procés de transició, com és la consolidació de la nova democràcia i la recuperació de la confiança en les institucions polítiques.

Els mecanismes possibles són múltiples:

Administratius: depuracions de funcionaris del règim.

Institucionals: comissions de la veritat (actualment n'hi ha més de quaranta a tot el món).

Penals: justícia transicional retributiva, judicis col·lectius, amnisties.

Reparadors: reparar els danys a les víctimes.

L'horitzó de la justícia transicional és reparar els danys a través de la veritat, mirar el passat i aclarir-lo per tal que no es torni a repetir en el futur, i que el territori recuperi la força dels llaços socials. **Un conflicte es s'acaba quan es deixen les armes?** El que som avui és un llegat de les posicions que ocupaven els nacionals i els republicans de l'època, hi ha fractures que a dia d'avui mantenen i són extremadament explícites. Segurament es podrien haver obert ponts de construcció de diàleg i de construcció de sentit de comunitat fa unes quantes dècades. Actualment estem vivint una escalada del conflicte en els àmbits social i polític que té les bases en la Transició (o en la no-transició) del país.

La Transició a Espanya

La transició de la dictadura franquista a la democràcia es pot considerar acabada o no, ja que es va dur a terme des de la mateixa part colpista. El cas espanyol es va construir sobre el relat oficial franquista i la reconciliació es va basar en **l'oblit pactat**, un pacte de silenci. Es va sembrar una por damunt de tot allò polític que a dia d'avui encara és present. Hi ha un franquisme sociològic.

S'ha explicat que la Transició va ser pacífica i que no va haver-hi violència. Amb aquesta afirmació es deixen de banda els presos morts a les presons, les persones desaparegudes, les exiliades, les tancades en camps de concentració, la trama de recol·locació de recent nomenats... Alguns d'aquests fenòmens es podrien considerar delictes contra la humanitat

Si bé és cert que en el moment de finalització de la guerra la justícia transicional no estava tan desenvolupada, en altres països ja s'aplicaven algunes mesures en aquesta línia. No tan sols no es van desplegar mesures aleshores, sinó que **el govern ha vetat quasi tots els intents de perseguir els crims del franquisme**. Els mecanismes penals de justícia transicional que s'aplicaren foren la Llei d'amnistia del 1977.

Memòria històrica

Tot i així, principalment per iniciativa popular, s'han dut a terme algunes accions en pro de la memòria històrica des de sectors artístics (per reconèixer els abusos), comissions de nomenclàtor (per canviar els noms dels carrers), documentals de recerca de la veritat i rutes històriques pel territori, entre d'altres.

Durant molts anys també s'ha fet una tasca de **restauració de patrimoni espoliat als museus**, i no es pot oblidar el salvament del patrimoni que es va fer durant la guerra, transportant i amagant col·leccions senceres per protegir-les de les bombes i l'espoli, com és el cas de les col·leccions del Museu Nacional d'Art de Catalunya, que es van traslladar a Olot i Darnius entre l'octubre i el desembre del 1936.

Evacuació d'obres per a salvar-les de l'espoli durant la Guerra Civil

Així mateix cal destacar els casos dels fotoperiodistes Agustí Centelles (1909-1985) i Robert Capa (1913-1954), que es van arriscar molt travessant fronteres amb maletes plenes de negatius per salvar-los de la desfeta. El seu gest ha permès que ens hagin arribat imatges que han esdevingut fonamentals per entendre la Guerra Civil espanyola, conèixer les persones que hi van participar i mostrar-nos-en les conseqüències. Els 4.000 negatius que Centelles va posar en una maleta principalment contenien imatges de la Revolta de Barcelona i del front d'Aragó, el va destinar per la Unitat de Serveis fotogràfics de l'Exèrcit republicà.

El 1939, davant l'avenç implacable del feixisme, Robert Capa va abandonar el seu estudi fotogràfic de París i va fugir als Estats Units. En aquell moment Tchiki Weiss, el seu col·laborador, va salvar tres capsos amb 4.500 negatius d'imatges copsades durant la Guerra Civil pel mateix Capa, Chim (David Seymour) i Gerda Taro, els grans mestres del fotoperiodisme de guerra.

Exposició *La maleta mexicana*.
El redescobriments dels negatius de la
Guerra Civil Espanyola de Capa,
Chim i Taro.
Museu Nacional d'Art de Catalunya
(2011-2012)

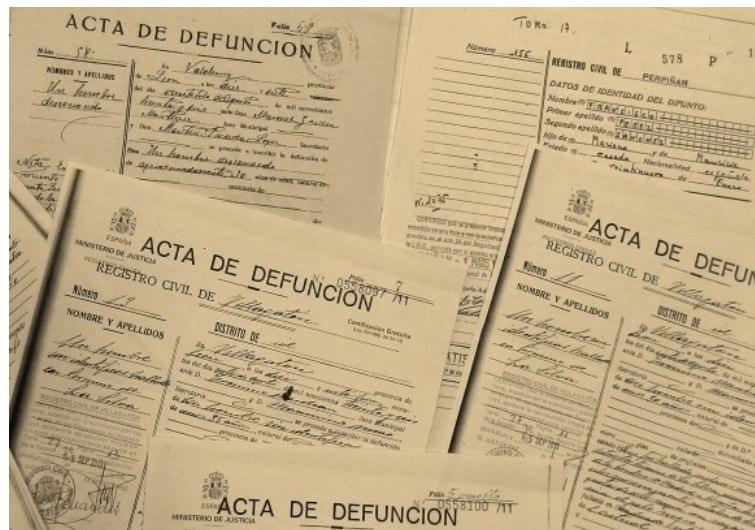

A continuació es mostren alguns exemples que han contribuït al reconeixement dels danys a les víctimes, a la memòria col·lectiva per no oblidar i a la no repetició en el futur. L'Ajuntament de Barcelona va retirar l'estàtua de Franco ubicada al Born per a la inauguració de l'exposició *Franco, Victòria, República. Impunitat i espai urbà*, després de ser enderrocada per tres ciutadans i del rebuig mostrat per molts veïns (2016). Durant la dècada de 2008 a 2018, arran de la Llei de memòria històrica, es va retirar gran part dels països símbols i icones del franquisme. Entre els anys 2008 i 2012, amb el govern del Partit Socialista Obrer Espanyol presidit per Rodríguez Zapatero, es van comptabilitzar més de 3.000 efectes retirats.

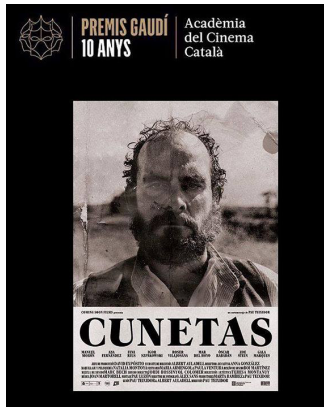

Retirada de l'estàtua de Franco que formava part de l'exposició *Franco, Victòria, República. Impunitat i espai urbà*

Espanya és el segon país del món amb més fosses comunes arran d'un conflicte armat, després de Cambodja. L'Associació para la Recuperación de la Memoria Histórica” (ARMH) creada l'any 2000, es dedica principalment a fer exhumacions i a identificar i localitzar les víctimes.

Actes de defunció datades a l'època de la Guerra Civil

Cartell del curtmetratge *Cunetas* en el marc dels Premis Gaudí

Cunetas és un curtmetratge ambientat en la Guerra Civil Espanyola centrat en les persones desaregudes durant el franquisme.

L'art és també una estratègia vàlida per visibilitzar, captar l'atenció i contribuir a la construcció de la memòria, com aquesta obra que reproduïx *El petó* de Gustav Klimt a Damasc de l'artista Tammam Azzam, una manera de denunciar com la gent s'interessa per l'art i de vegades la mort de 200 persones cada dia passa desapercebuda a escala internacional.

En algunes ciutats i països on hi ha hagut conflicte bèl·lic i una forta repressió, hi ha museus de la memòria històrica i dels drets humans molt potents on es dóna protagonisme i es reconeix el dolor del passat, es condemnen les vulneracions i es refresquen consciències per tal que no hi hagi una repetició.

En són exemples el Museu de la Memòria a Santiago de Chile* o la Fundación Museo de la Paz de Guernica* al País Basc.

Mural de l'obra *El petó* de Gustav Klimt

La justícia restaurativa

A diferència de la justícia transicional, la restaurativa inclou mecanismes jurídics. Ambdues poden ser cares d'una mateixa moneda. La justícia restaurativa és una metodologia per solucionar conflictes que es basa en el principi fonamental que **el comportament delictiu no només viola la llei, sinó també fereix les víctimes i la comunitat**. Un conflicte armat o un conflicte conduït amb forta violència provoca molts danys, no només físics o de víctimes mortals, sinó que també deixa acumulat molt dolor, patiment, tristesa, ràbia i odi en les persones supervivents. **Si no ens assegurem de restaurar els danys emocionals generats, el conflicte tindrà més probabilitats de tornar-se a posar de manifest**. Conseqüentment, les pràctiques restauratives (ECP, 2017) són un conjunt de pràctiques metodològicament estructurades adreçades a donar respostes reparadores als conflictes que sorgeixen en una comunitat.

<https://ww3.museodelamemoria.cl/>
<http://www.museodelapaz.org/>

Tenen una característica que les fa un recurs especialment valuós: **busquen la transformació del conflicte a partir de la participació de tota la comunitat afectada**. Les estratègies restauratives més freqüents són les següents: el temps de cercle, les trobades víctimes-ofensors, les reunions restauratives o els cercles restauratius.

Els cercles restauratius

Un cercle restauratiu és un procés comunitari creat per Dominic Barter que serveix per donar suport a les persones que tenen conflictes, per tal de facilitar-los que els transformin i així poder satisfer les necessitats de totes les parts implicades.

En un cercle restauratiu es reuneixen tant les persones que han actuat directament en el conflicte com les que s'han vist afectades per la situació o poden donar suport al diàleg i a l'establiment de plans d'acció que ajudin a millorar el benestar i les relacions de totes.

El fet d'implicar totes les persones afectades en el tractament del conflicte proporciona un nou context: el del grup que segueix un procés de diàleg per tal de comprendre els punts de vista dels altres, assumir les responsabilitats que els puguin pertocar en els fets i proposar plans d'acció que puguin contribuir a millorar la situació de tots.

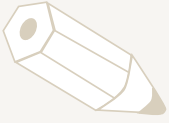
En les pràctiques de justícia restaurativa la comunicació és una peça clau, per això cobren importància les bones preguntes per tal de guiar i acompanyar el diàleg i que aquest sigui constructiu. Les preguntes pretenen generar comprensió, enfortir la responsabilitat i ser capaces d'arribar a acords.

Recuperem un exemple extret d'una de les eines del web de l'Escola de Cultura de Pau (2017):

Comprensió mútua	Responsabilitat personal	Acords
Present	Passat	Futur
Què ha passat?	Què vols compartir respecte el que tu pensaves o volies aconseguir quan vas decidir actuar? (ofensor)	Què t'agradaria que passés a partir d'ara? Què pots fer per tal de millorar la situació? (ofensor)
A qui i com ha afectat?	Què va ser per tu el més complicat? (víctima)	Què necessaries que passés a partir d'ara? Què vols demanar? Què pots oferir? (víctima)
Com et sents ara amb això?		

Acció a l'aula

Introducció a l'activitat

En el context de la transformació dels conflictes, és important que l'alumnat es faci seu el procés d'aprenentatge a fi de no quedar-se en el nivell abstracte d'aquest tema. Per a això, proposem una seqüència didàctica que integra un treball de reflexió sobre conflictes reals en grup, i és possible, que aquesta reflexió col·lectiva faci referència a conflictes propers al grup. Només així aconseguirem un component vivencial que potenciï la integració dels coneixements.

Com ho podeu fer?

És important fer conèixer a l'alumnat experiències de post-conflictes, per tal d'ampliar el ventall de referents sobre com gestionar i/o transformar els conflictes quotidians. Us recomanem visionar amb ells el documental de la sèrie «Després de la pau»:

 Rwanda. La reconciliació obligada (27')

Aplicar la justícia restaurativa a l'aula

- 1 Disposeu-vos en cercle, de manera que tots i totes pugueu tenir contacte visual entre vosaltres.
- 2 Comenceu convidant al grup a pensar en conflictes latents en el present, ja sigui a escala internacional, de país, de ciutat o de l'escola. Si us costa trobar-ne un de present, també podeu fer una mirada al passat per revivre'l i comentar-lo.
- 3 Intenteu que tothom del grup pugui tenir veu, visibilitat i reconeixement. Poseu en pràctica el quadre de preguntes restauratives mostrat a la pàgina anterior. Aquestes preguntes haurien de formar part de les estructures de mediació de l'escola fins a arribar a ser un gest quotidià.

Cosits de les Arpilleres Xilenes per denunciar els crims de la dictadura de Pinochet

Materialitzeu la conversa del cercle restauratiu amb teles i fil. Les **arpilleres xilenes** us poden servir com a referent i com a font d'inspiració. Es tracta d'uns treballs fets per un grup de mares xilenes que es reunien en principi per aprendre a cosir però que van convertir les seves arpilleres en un mitjà per denunciar els crims i les desaparicions provocades per la dictadura de Pinochet en la dècada de 1970. Les arpilleres es van transformar en instruments per comunicar i denunciar la vulneració dels drets fonamentals que s'estava produint en aquell país.

1. Decidiu si voleu fer un treball més narratiu i planificat sobre el tema del vostre conflicte a la manera de les arpilleres xilenes o bé un treball més lliure i abstracte que pugui ser la resposta cosida al cercle restauratiu i que s'aniria teixint a mesura que es va parlant.
2. Per fer aquest treball més lliure i simultani al cercle, disposeu el material perquè tothom hi pugui accedir durant la sessió. Intenteu que hi hagi força varietat de materials tèxtils, els mateixos alumnes en poden portar també: fils gruixuts, llanes, cintes, cordes, retalls de tela, etc.. i agulles de cosir llana, prou gruixudes perquè sigui fàcil el procediment.
3. Es pot cosir sobre un suport d'arpillera precisament perquè el seu teixit gruixut us pot facilitar la feina. També podeu triar que aquesta tela tingui forma de cercle, per tal de visualitzar allò que ha passat durant la sessió.
4. A mesura que cada alumne vagi parlant i participant en el cercle restauratiu, demaneu-li que intenti trobar un fil o una tela que li sembli que pugui representar allò que ha dit o les sensacions que ha tingut en participar, i que ho afegeixi cosint o nuant al cercle d'arpillera.
5. Aquest cercle teixit el poden anar fent els nois i noies mentre parlen o bé cada vegada que acaben de parlar i escolten els altres. Dedicar una segona sessió a intentar unir/cosir totes les intervencions pot ajudar a unificar-les i que no quedin tan aïllades a la tela, a més de ser una bona manera de reflexionar sobre les intervencions que fetes al cercle restauratiu, i que els joves esdevinguin més conscients del que va suposar fer-ho.
6. Exposeu la tela cosida en algun lloc visible perquè pugui donar peu que els/les alumnes que hi han intervingut en parlin entre ells o amb d'altres. Si aquests materials i suport us han interessat, investigueu sobre el tema de l'art tèxtil contemporani, trobareu molts referents que poden ser inspiradors per donar-hi continuïtat.

Per saber-ne més

Sobre la justícia transicional

- Guia didàctica “Després de la pau”. Sèrie de documentals per la pau, la memòria i la reconciliació.
- Polítiques de memòria, gènere i ciutat (2017). Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- GALTUNG, Johan. *Paz por medios pacíficos. Paz y conflicto, desarrollo y civilización*. Bilbao: Bakeaz/Gernika Gogoratuz, 2003.
- ARDILA, Dorys. *Justicia transicional: principios básicos*.
- Escola de Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona
- Entrevista a Neus Andreu, facilitadora de Fil a l’agulla “Processar el trauma col·lectiu és treballar en la prevenció de la guerra” (2016).
- Departament d’Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. Protocol d’odi i discriminació. Pràctiques restauratives. Els cercles restauratius.
- Notícia al diari digital Cuartopoder que mostra els conflictes generats a Espanya arran de la Llei de memòria històrica.
- Portal web d’ARMH (Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica).
- Notícia relacionada amb la polèmica generada per l’estàtua de Franco a l’exposició Franco, Victòria, República. Impunitat i espai urbà.

Sobre les arpillers de la memòria de Xile

- Article de Roberta Bacic: “Arpilleras que claman, cantan, denuncian e interpelan”.
- Catàleg d’arpillers del Museo de la Memoria de Chile.
- Document audiovisual del canal de YouTube Swisslatin que parla sobre les arpillers xilenes.
- Documental “Periódico de Tela”. Exposición Arpilleras de Chile.

Sobre l’art tèxtil

- Catàleg de l’exposició Arte textil contemporaneo, 2009.

**LA CONSTRUCCIÓ DE LA IMATGE DE L'ENEMIC
I L'HUMOR GRÀFIC**

190

Imatge de portada:
El espía de Ramón Puyol, il·lustració de la Civil Espanyola

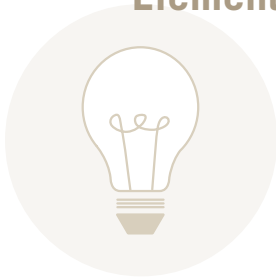
Proposta d'activitat 5

La construcció de la imatge de l'enemic i l'humor gràfic

Proposta	La construcció de la imatge de l'enemic i l'humor gràfic
Objectius	<ul style="list-style-type: none"> • Comprendre l'humor com a estratègia de gestió dels conflictes. • Saber-se conscients de com es construeix la imatge de l'enemic.
Continguts	<ul style="list-style-type: none"> • L'humor en temps de conflictes. • La construcció de la imatge de l'enemic. • Artistes gràfics referents.
Tipus d'activitat	Creació d'una vinyeta d'humor gràfic que expressi monstres i pors internes.
Material	Revistes d'humor gràfic, vinyetes impreses, paper, llapis, llapis de colors, tinta, retoladors, guaix, pinzell, etc.
Competències a treballar	<p>Competències de l'àmbit artístic</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió de l'expressió, la interpretació i la creació: competències 5 i 6. • Dimensió de la societat i la cultura: competències 8, 9 i 10. <p>Competències bàsiques de l'àmbit de la cultura i els valors</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió interpersonal: competència 5. • Dimensió sociocultural: competències 8 i 10. <p>Competències bàsiques de l'àmbit social</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dimensió històrica: competències 1, 2, 3 i 4. • Dimensió cultural i artística: competències 8 i 10.
Tècniques d'avaluació suggerides	Observació d'actituds. Rúbrica d'avaluació.

Elements per a la reflexió

L'humor és un recurs que fem servir de manera quotidiana en les nostres vides —n'hi ha que amb més gràcia que d'altres— amb múltiples finalitats. Es cataloguen diverses tipologies d'humor, com el satíric, el negre, el blanc... De vegades l'humor i el conflicte coincideixen. Els beneficis o les barreres que el segueixin dependran de les finalitats. Diuen que el riure és la distància més curta.

L'humor en temps de conflictes

Un humor positiu i prosocial pot convertir-se en una gran fortalesa per gestionar un conflicte. **En ridiculitzar l'opressor, l'humor pot ser una manera de superar situacions d'opressió i discriminació.** Pot actuar com a catalitzador de la cohesió social. Pot esdevenir una eina per socialitzar emocions i sentiments col·lectius com la por, l'angoixa, la incertesa o la ràbia. Si s'utilitza de manera destructiva, pot alimentar la tensió en el conflicte i polaritzar la imatge de l'enemic fomentant la confrontació entre les parts. S'ha d'anar amb molta cura, ja que quan es barreja l'humor amb imatges violentes es pot contribuir a banalitzar la mateixa violència, normalitzar-la i enfortir-ne l'aprenentatge. En l'àmbit simbòlic, segurament el nas de pallaso és la imatge que escenifica millor les potencialitats de l'humor. D'una banda, perquè “el nas” permet acceptar les pròpies debilitats i riure-se'n, i de l'altra perquè l'objectiu és fer riure. Tots i totes volem riure, i a més el riure té múltiples beneficis tant físicament com psíquicament.

Un gran exemple que no volem deixar d'esmentar? és l'experiència de [Pallassos sense Fronteres](#), una ONG que actua a escala nacional i internacional emprant el riure per suportar i transformar el dolor que provoca una guerra o un context vulnerabilitzat. [Entrevista a Tortell Poltrona, fundador de Pallassos sense Fronteres.](#)

La construcció de la imatge de l'enemic

Quan fem l'humor com a estratègia expressiva, és important prendre consciència de quina imatge mostrem de les parts en conflicte. Cal parar atenció en si barregem la persona amb el problema, i també si estem alimentant la construcció de la imatge de l'enemic ja que **la construcció de la imatge de l'enemic ens pot debilitar la capacitat de transformar els conflictes.**

El procés de construcció de la imatge de l'enemic, va estretament lligat al sentiment d'amenaça a la nostra identitat, on percepcions, emocions i sentiment de pertinença a un grup tenen un paper cabdal.

Alguns apunts sobre el concepte d'identitat:

- Tots i totes tenim una identitat única
- La identitat és flexible, canviant en el temps i relativa al context.
- Tenim múltiples pertinences condicionades pels grups als quals pertanyem en el moment.

Tenir aquesta mirada sobre la identitat ens ajudarà a respectar més les altres identitats. Davant la persona diferent i desconeguda tenim sensació d'amenaça, s'activen els mecanismes de construcció de la imatge de l'enemic (Barbeito i Caireta, 2008):

1. **Emocions:** apareixen la ràbia i la por.
2. **Les percepcions es distorsionen:** valorem l'enemic com a més gran i amb més poder del que realment té, sobrevalorem les accions de l'altre, ja que li posem una atenció desmesurada. El deshumanitzem, no el percebem com a ésser humà, i això facilita fer servir la violència sense contradiccions.
3. **Pertinença de grup:** percebem el grup propi amb una visió molt més positiva, i trasladem les debilitats a l'altre grup (l'enemic). Culpabilitzem de manera sistemàtica l'altre. Construïm la falsa creença que totes les persones del grup pensem, sentim i actuem igual. Remarquem les diferències i obviem les similituds i el que compartim, de manera que augmentem la distància i adoptem posicions rígides que fan molt difícils el diàleg.

L'humor gràfic és un llenguatge ric en gèneres i intèrprets, i es manifesta principalment mitjançant l'acudit, les vinyetes còmiques, el dibuix animat o les caricatures personals.

En temps del franquisme manifest hi havia diversos humoristes que complien aquestes funcions, com Ángel Palomino, humorista franquista, o l'antimilitarista Gila, a més de revistes d'humor com *La Codorniz* (publicada a Espanya entre el 1941 i el 1978), inspiradora de revistes humorístiques posteriors com *El Papis* o *El Jueves*, que es van començar a publicar als anys setanta, enmig encara de la repressió i la censura dels darrers anys de la dictadura franquista.

A molts indrets del món, però, l'humorista, el còmic, l'historietista continuen sent professions força perseguides. Villalba (2017) ens ho explica:

El dibuixant palestí Mohammad Sabaaneh, de Cartooning for Peace, va estar empresonat a Israel uns quants mesos, incomunicat [el 2013]. El caricaturista siríà Ali Farzat es va fer famós perquè el van segrestar i li van trencar els dits de la mà [el 2011]. Hi ha dibuixants que han patit represàlies físiques i la seva integritat corre perill. Aquí es difícil que surtis de casa i et fotin quatre hòsties. El màxim que et pot passar és que no et truquin més.

Exemple *Je suis Charlie*

La frase “Je suis Charlie” (Jo sóc Charlie) es va convertir en *trending topic* de les xarxes socials el gener de 2015 després de l'atemptat al setmanari satíric *Charlie Hebdo* de París. L'atac en què van morir dotze treballadors d'aquesta revista va ser reivindicat per Daesh, on entre altres motius s'interpretaven la quantitat de retorn de combatents a França, l'objectiu jihadista del país. Aquest setmanari rebia amenaces des del 2006 per caricaturitzar el profeta Mahoma, ja que segons l'islam les divinitats no es poden representar.

Humor gràfic que simbolitza una crida a la pau i a la seva reivindicació periodística en resposta als atacs al setmanari Charlie Hebdo, soferts arrel d'una portada en que apareixia una caricatura d'Alà

Dos anys després de l'atemptat, el setmanari va reobrir per, per continuar fent sàtira de l'actualitat, de personatges polítics i religiosos, sense intenció de cedir en el que consideren els seus drets fonamentals.

Tanmateix, aquests atacs no només es duen a terme contra artistes sinó també contra comunicadors i periodistes, i són encara més freqüents entre els artistes i periodistes de països com Síria o Iraq, segrestats per grups extremistes i en alguns casos assassinats pel simple fet d'exercir la llibertat d'expressió. En d'altres països, com per exemple a Mèxic, l'assassinat de periodistes a causa de les seves investigacions sobre corrupció política o crim organitzat són una lacra social que, per desgràcia, és habitual. L'art gràfic és un component més dels mitjans de comunicació, que suposa un dels conflictes latents en les societats actuals, en les quals la intransigència fins i tot en l'àmbit governamental no deixa d'augmentar*. Un exemple d'aquesta tendència a l'alça de la intransigència és la radicalització extrema d'alguns discursos dels partits tradicionalment de centre-dreta en matèria d'immigració o de gènere.

És molt important que l'alumnat prengui consciència d'aquest problema com un fenomen complex i global que es dona en tot tipus de societats.

Aquí oferim dues notícies que amplien la informació sobre l'assassinat de periodistes i de membres de mitjans de comunicació arreu del món:

www.20minutos.es/noticia/2341238/0/charlie-hebdo/ataque-atentado-terrorista/medios-periodistas/

www.france24.com/es/20180605-mexico-asesinado-6-periodistas-2018

Ramón Puyol (Algesires, 1907-1981)

☞ Ramón Puyol ser un pintor i escenògraf que va destacar com a grafista i portadista. La implicació social i política el va portar a ser empresonat i condemnat a mort quan la guerra es va acabar, tot i que es va salvar d'aquesta condemna.

Es va dedicar al disseny gràfic. Un cop començada la Guerra Civil va destacar pels seus cartells de caire polític i també fou conegut per les seves litografies de personatges (1936), **on mitjançant la caricatura i la ironia s'enfrontava a l'enemic, fent sàtira política**. Ridiculitzava la realitat reduint-la i distorsionant-la per tal d'afrontar la realitat tan dura d'una guerra:

Precisió i sobrietat aconseguides mitjançant el joc de la distorsió i l'il·lusionisme. Distorsió i il·lusionisme com a instruments de treball per operar en la realitat d'una guerra que a cada moment trontolla i fa perillar per la por, el desalè, el sabotatge moral, etc., Carmen Grimau: Homenatge a Ramon Puyol, a *Dossier Puyol* 1981, pàg. 84.

En aquesta sèrie de cartells que fan referència a l'ordre públic i a la seguretat tant al front com a la rereguarda, Puyol recorre a la visió deformada i morbosa de la realitat. La seva imaginació converteix l'espia en un ☞ enorme ull que tot ho veu, o en una orella enorme que tot ho sent. Cada personatge és una síntesi d'idees per representar un arquetip, és a dir, un model, un exemple d'aquell tipus de comportament.

Il·lustracions de Ramón Puyol que retrataven amb un estil *sui generis* les vicissituds del dia a dia durant la Guerra Civil Espanyola

Acció a l'aula

Introducció a l'activitat

Per tal que l'alumnat pugui prendre consciència de l'eficàcia de l'art gràfic a l'hora de retratar alguns aspectes de la societat, és important que s'obri un procés de reflexió a partir d'alguns exemples d'art gràfic. Així podran vincular els conflictes presents en la seva societat amb les obres dels diferents autors proposats. Aquest vincle és el component més important a l'hora de garantir que l'aprenentatge arrel i cobri sentit.

Com ho podeu fer?

L'activitat consistirà a obrir un espai de reflexió al voltant de l'humor gràfic com a forma de crítica social, per tot seguit incentivar en l'alumnat la creació a partir d'aquet gènere.

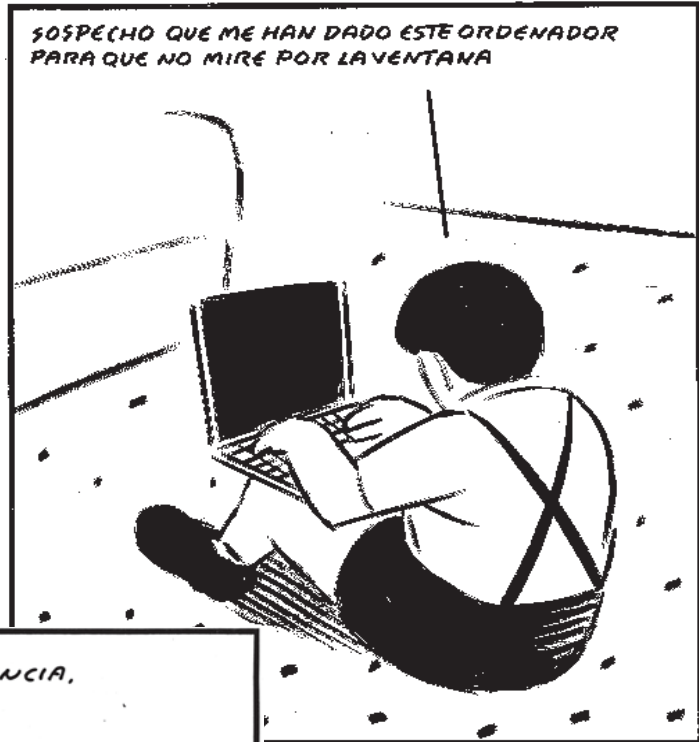
1. **Us proposem analitzar** les obres d'alguns humoristes gràfics i **reflexionar-hi**. Aquí en teniu una tria però també podeu animar els/les alumnes a aportar vinyetes d'altres autors o revistes d'humor gràfic que els interessin. Us proposem algunes preguntes per iniciar el debat i animar la reflexió:

- Quin és el conflicte que s'hi expressa? Podríem dir si és personal, relacional o social. Quines són les diverses parts enfrontades?
- Quines emocions entren en joc?
- Hi apareix un enemic?
- Quins recursos s'utilitzen alhora de deslegitimar o desprestigiar l'enemic? L'enemic pot ser una persona, un grup, una situació unes pors, és a dir, pot anar d'allò més concret a allò més abstracte.

Raquel Gu (2015)

El Roto

Lola Vendetta

KAP - Jaume Capdevila

Ferran Martin

Mohammad Sabaaneh

Sara Andersen

MI AUTOESTIMA

2. Enfrontar-se a l'enemic amb llapis i humor: Comenceu per identificar algun dels monstres, enemics, pors o preocupacions que tingueu. Poden ser personals o més generals, que afectin un conjunt de persones, o el barri, o el país, o tota la humanitat. Per exemple, el monstre del patriarcat, del *bullying*, el futur, o aquell professor que ens posa nervioses, o la xocolata perquè ens resulta irresistible... Us podeu organitzar en grups petits o treballar de manera individual, depèn del grup i dels temes escollits. Decidiu-ho quan hagueu definit els temes.
3. Un cop identificada la por o l'enemic, es tracta de deixar anar la creativitat i posar en pràctica el recurs de l'humor perquè ens permeti riure'ns-en, relativitzar-lo i donar noves visions de la situació. Aquí teniu algunes consideracions i idees que podeu tenir en compte:
 - Podeu convertir el vostre enemic / la vostra por en una caricatura, tant si és una persona com si és un concepte. Penseu en quins en són els trets més característics i exagereu-los. Feu l'esforç de pensar de quina manera s'identifica aquella persona o aquella idea, com en podeu retratar l'essencial.
 - Penseu en termes de contraris. Si, per exemple, la por de la qual ens volem riure és «la soledat», exagereu el que significa estar en companyia d'altres. Aquesta estratègia pot servir per distanciar-nos-en i trobar una manera còmica de parlar del tema.
 - Els humoristes gràfics utilitzen sovint el recurs de la vinyeta, és a dir, fer una petita narració. La divisió en diverses escenes us permetrà que hi hagi un diàleg entre personatges o una certa continuïtat.
 - Sigueu crítics però respectuosos. L'humor, la sàtira, la provocació són sempre un mitjà, no l'objectiu. Us han de servir per cridar l'atenció sobre un tema, i un cop captada, ens ha de transmetre un missatge.
4. Us recomanem que pengeu totes les creacions en un lloc visible del centre ja que sovint tenim monstres compartits, i quan es col·lectivitzen també es fan més petits.

Per saber-ne més

Sobre el conflicte

- Escola de Cultura de Pau (2005). *(Deconstruir) la imatge de l'enemic*. Quaderns d'Educació per la Pau. Bellaterra.
- GILA- Guerra.
- Barcelona, ciutat refugi. Ajuntament de Barcelona. L'humor gràfic pot ser devastador. [Entrevista a Miguel Villalba](#).
- Núm. 444 de *La Directa*. Entrevista: Jaume Capdevila (Kap): [“Si l'humorista ha de fer la feina del periodista, vol dir que el periodisme està malalt”](#).
- [Portal web en que s'exposa l'obra de Ramón Puyol](#).
- Zelizer, Craig, [“Laughing our Way to Peace or War: Humor and Pace-building”](#), 2010.

Sobre l'humor gràfic

- [Portafolis de KAP \(Jaume Capdevila\)](#).
- [El Roto](#).

ALTRES PROPOSTES

Imatge de portada:
Helios Gómez Rodríguez, *Evacuació*, 1937

Altres propostes

En aquest apartat es pretén reconèixer la importància de treballar altres temes que no han estat inclosos en aquestes propostes didàctiques, tot i que tenen una relació estreta i rellevant amb el fil conductor de la visita “Art i compromís”.

Banc de recursos per treballar la temàtica de les persones refugiades

Reconeixem la importància d’apostar fort per treballar la temàtica dels processos d’acollida, el dret a refugi i la situació de les persones refugiades en el passat i en el present. S’ha cregut convenient no elaborar cap material, ja que considerem que hi ha moltes propostes vàlides per traslladar a l’aula. A continuació us en deixem una selecció:

- [Entre\[terres\]](#) Guia educativa per treballar les migracions a la Mediterrània.
- [FundiPau \(2016\)](#). *Fugint de la guerra. Els refugiats*. Proposta didàctica pel DENIP 2016.
- [Xarxa Educativa en Suport a les Persones Refugiades](#). *Unim esforços, obrim fronteres*. Barcelona.
- [Ciutats defensores dels Drets Humans \(2015\)](#). Propostes d’activitats didàctiques. Barcelona.
- [18 +1](#). *Un jovent que camina*. Sèrie documental d’agència la Talaia.

Repositori de recursos entorn del tema de la guerra civil

De la mateixa manera, considerem que hi ha recursos potents i enginyosos per indagar amb l’alumnat sobre la història de la guerra civil. Considerem que és un treball necessari per entendre no només la història, sinó el present i les dinàmiques sociopolítiques a escala global. Així com per investigar en l’esfera personal com concebem els conflictes.

Espais patrimonials i activitats culturals al voltant de la temàtica de la guerra civil:

Museu Nacional d’Art de Catalunya

- Àmbits de la col·lecció d’art modern dedicats a “Art i guerra civil”.
- Activitat dinamitzada adreçada a Educació secundària i batxillerat “Art i compromís durant la guerra civil, una perspectiva des de la cultura de pau”.

MUBHA (Museu d’Història de Barcelona)

- Refugi 307.

- La Guerra Civil a Barcelona. Revolució i bombardeig (itinerari).
- *Vedettes* i milicians. El Paral·lel i el barri de Poble-sec durant la Guerra Civil (itinerari).
- La defensa activa i passiva de la ciutat. El Refugi 307 i les bateries del turó de la Rovira.

MUBHA i Fundació Joan Miró

- Impactes! Art i vida quotidiana en temps de guerra. Visita guiada conjunta a la Fundació Joan Miró i al Refugi 307.

Montjuïc i la guerra

- Fossar de la Pedrera Lluís Companys.
- Castell de Montjuïc.
- Estadi Olímpic.
- Guia *El moviment obrer i la Guerra Civil al Poble-sec*

Museu d'Història de Catalunya

- Taller de l'historiador: Viure i morir a la Guerra Civil Espanyola, 1936-1939.
- El segle passat, el segle xx. República, guerra civil, Franquisme.
- El Consell dels savis (activitat amb la Filmoteca de Catalunya).

Pavelló de la República (CRAI de la UB)

- Biblioteca i centre de documentació especialitzat en la Segona República, Guerra Civil, exili i franquisme.

Biblioteca Francesc Boix

- Amb un fons documental sobre el fotògraf Francesc Boix, fill del Poble-sec, que va lluitar amb l'exèrcit republicà i va ser empresonat a Mauthausen.
- És una biblioteca que té com a eix temàtic la cultura de pau, per això té un fons de 600 exemplars entorn d'aquest tema.

Camp d'aprenentatge de Barcelona

- Casa Marsans: històries d'un edifici. Recreació dramatitzada de quatre moments històrics del segle xx viscuts en aquest edifici modernista: la Barcelona burgesa, guerra civil i franquisme.

Bibliografia sobre art i guerra civil

- GAGEN, Derek, i GEORGE, David, *La guerra civil española, Arte y violencia*, Universidad de Murcia, 1999.
- MONREAL Y TEJADA, LUIS, *Arte y guerra civil*, Huesca: La val de Onsera, 1999.
- *Barcelona zona neutral 1914-1918*, Barcelona: Fundació Joan Miró, 2014.
- *Cartells de la Guerra Civil a Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, 2007.

- *Encuentros con los años 30*, Madrid: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía: La Fábrica, 2012.
- *Españoles en París. Fondos del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía*. Santander, Fundación Marcelino Botín, 1999.
- *La Guerra Civil espanyola, fotògrafs per a la història*, Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya 2002.
- *Pabellón español, Exposición Internacional de París 1937*, Madrid: Centro de Arte Reina Sofía, 1987.
- *Revistas y guerra 1936-39*, Madrid: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía. La Fábrica, 2012.

Obres d'artistes o sobre artistes que han tractat la temàtica de la Guerra Civil

- BARENYS, Natàlia: *El plasticisme espiritual de Francesc Domingo*, Barcelona. Mediterrània, 2008.
- CENTELLES, Agustí: *El campo de concentración de Bram*, Barcelona. Actar i Arts Santa Mònica, 2009.
- GARCÍA Narezo, José: *Un niño y la guerra*, Ministerio de Instrucción pública, 1938.
- GÓMEZ, Gabriel i MIGNOT, Carolina (ed.): *Helios Gómez: La revolución gráfica*. Barcelona: Associació Catalana d'Investigacions Marxistes: Associació Cultural Helios Gómez. Fundación de Investigaciones Marxistas, 2009.
- MACIÀ, Teresa: *Pere Daura 1896-1976*, Barcelona. Àmbit, 1999.
- PLA, Jaume: *Francesc Domingo*. Sabadell: Ausa, 1992.
- *Centelles: Les vides d'un fotògraf 1909-1985*. Barcelona. Lunwerg, 2006.
- *Helios Gómez. València*: IVAM Centre Julio González, 1998.
- *Juli González: Retrospectiva*, Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2008.
- *Pere Daura: Pintures, dibuixos i gravats*, Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1999.
- Ramón Puyol: *Exposición antológica*, Ayuntamiento de Algeciras, 1981.

Llibres testimonials

- EHRENBURG, Ilya: *España, república de trabajadores*, Madrid. Júcar, 1976.
- KAMINSKI, H.E.: *Els de Barcelona*, Barcelona: Edicions del Cotal, 1977.
- ORWELL, George: *Homenatge a Catalunya*, Barcelona: Cercle de Lectors. Galaxia Gutenberg, 1996.

Selecció de literatura que tracta la Guerra Civil

- CALDERS, Pere: *Unitats de xoc*, 1938.
- CALDERS, Pere: *Cròniques de la veritat oculta*, 1955.
- CERCAS, Javier: *Soldados de Salamina*, 2001.
- RODOREDÀ, Mercè: *La plaça del diamant*, 1962.
- SALES, Joan: *Incerta Glòria*, 1956.

Webgrafia

- [Museu Nacional d'Art de Catalunya. Àmbit Guerra Civil](#)
- [Activitat "Impactes. Art i vida quotidiana en temps de guerra" Fundació Miró i Refugi 307 \(Poble-sec\)](#)
- [Museu Reina Sofia Sobre el Pavelló de la República](#)
- [Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia: Sobre el *Guernica* de Pablo R. Picasso](#)
- [Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia: Sobre la *Font de Mercuri* d'Alexander Calder](#)
- [Repensar Guernica: Una web amb tota la documentació, la cronologia i les millors imatges \(gigafoto\) de l'obra de Pablo Picasso](#)
- [Museu d'Història de Barcelona. Refugi 307 \(Poble-sec\)](#)
- [Museu d'Història de Catalunya, àmbits Guerra Civil](#)

Bibliografia complementària sobre la cultura de la Pau

- BAREIRO, LINE: *Aportes desde la perspectiva de género a la estrategia de reducción de la pobreza y la desigualdad en Paraguay*. 2004.
- COCKBURN, ALEXANDER, *Nato: Still Mission-Creeping at 60 We're heading toward the sixtieth anniversary of NATO*. 2009.
- CENTRE DELÀS: *La incorporació de la dona a l'exèrcit espanyol: opacitat, masclisme i violència*. 2016.
- BONET, Margarita, i VALLÈS, Daniel: *Justicia transicional española y género*. 2017.

Els continguts d'aquesta guia han estat elaborats per Berta Maristany i Corbella (Gùspira - Eidualter) i Sandra Figueras Valls (Museu Nacional d'Art de Catalunya).
© de l'edició, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona
1a edició: gener de 2021

**MUSEU
NACIONAL
D'ART DE
CATALUNYA**